

Міністерство освіти і науки України
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
Інститут гуманітарної підготовки та державного управління
Кафедра публічного управління та адміністрування

Безрука Валентина Василівна

УДК 321.63:316.344.42

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ
НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

Публічне управління та адміністрування
281 «Публічне управління та адміністрування»

_____ В. В. Безрука

Науковий керівник: Лопушинський Іван Петрович, д.держ.упр., професор

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри,
д.держ.упр., професор

_____ **І.П. Лопушинський**

Рецензент:
професор кафедри ПУА,
д.держ.упр., доцент

_____ **О.В. Молодцов**

Робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Івано-Франківськ-2025

АНОТАЦІЯ

Безрука В. В. Вплив політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики. – Рукопис.

Магістерська робота за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу. – Івано-Франківськ, 2025.

У магістерській роботі досліджено вплив політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики. Розглянуто концептуалізацію поняття «еліта» в наукових дослідженнях; досліджено окремі особливості формування політичної еліти в Україні в історичному контексті.

Розкрито сутнісні характеристики політичної еліти та подано основні класифікації політичної еліти. Трансформацію політичної еліти розглянуто як комплекс процесів її інституційних та суб'єктивних змін.

Виявлено детермінанти демократичної трансформації політичної еліти та визначено їх вагомий вплив на якісні характеристики та можливості оновлення цієї соціальної групи в Україні. Окреслено вплив політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики в умовах російсько-української війни та запропоновано інструменти посилення позитивного впливу політичної еліти формування та реалізацію публічної політики.

Ключові слова: еліта, політична еліта, правляча еліта, контреліта, політична легітимація, політичний вплив, політична суб'єктність, формування та реалізація публічної політики.

ANNOTATION

Bezruka V. V. Influence of the political elite on the formation and implementation of public policy. – Manuscript.

Master's Research Paper for the specialty 281 «Public Administration». – Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. – Ivano-Frankivsk, 2025.

The master's thesis examines the influence of the political elite on the formation and implementation of public policy. The work examines the conceptualization of the concept of 'elite' in scientific research; investigates certain features of the formation of the political elite in Ukraine in the historical context.

The essential characteristics of the political elite are revealed and the main classifications of the political elite are presented. The transformation of the political elite is considered as a complex of processes of its institutional and subjective changes.

The determinants of the democratic transformation of the political elite are identified and their significant impact on the qualitative characteristics and possibilities of renewal of this social group in Ukraine is determined. The influence of the political elite on the formation and implementation of public policy in the context of the Russian-Ukrainian war is outlined and tools for strengthening the positive influence of the political elite on the formation and implementation of public policy are proposed.

Key words: elite, political elite, ruling elite, counter-elite, political legitimation, political influence, political subjectivity, public policy formation and implementation.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ.....	9
1.1 Концептуалізація поняття «еліта» в наукових дослідженнях.....	9
1.2 Особливості формування політичної еліти в Україні: історичний ескурс.....	21
РОЗДІЛ 2. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ.....	38
2.1 Сутність та види політичної еліти.....	38
2.2 Трансформація політичної еліти у процесі демократичних перетворень сучасної України.....	51
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	64
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	76

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах трансформації політичних, економічних і соціокультурних інститутів українського суспільства проблема зміни політичної стратегії, а також механізмів реалізації державної політики набуває особливого значення. Закономірно, що в цьому зв'язку осмисленню підлягає насамперед суб'єктність політичної дії, а саме: характеристика суб'єктів, які мають легітимне право на розробку і реалізацію державної політики.

По відношенню до України, важливість звернення до дослідження впливу політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики зумовлюється цілком незадовільними результатами розвитку країни протягом останніх більш як 30 років. Період незалежного існування був позначений цілою низкою структурних реформ, ініційованих представниками політичного класу, які увінчалися лише половинчастими результатами і не позначилися в позитивний спосіб на добробуті переважної більшості українських громадян. То ж, наукова рефлексія щодо походження політичної еліти України, сценаріїв її функціонування та засобів оновлення є важливою і з теоретичної, і з практично-прикладної точок зору.

Різні аспекти політичної еліти в сучасній Україні досліджували А. Афонін, К. Баранцева, С. Вовканич, В. Гошовська, І. Грабовська, В. Журавський, О. Крюков, І. Лопушинський, В. Пилипенко, О. Постоловська, Л. Хорішко та ін.

Сьогодні ще залишається невирішеною проблема гармонійних внутрішньо елітних відносин, взаємної поваги й довіри людей – того, що є об'єднавчим чинником еліти, впливає на її продуктивність та якість. Підтримуємо ідею вітчизняних фахівців щодо формування нової моделі управління суспільним розвитком, нової культури управління. Її пріоритетами мають стати компетентність і професіоналізм, прозорість у діях та комунікації з суспільством, відповідальність й служіння інтересам суспільства та держави,

чесність та порядність, стратегічне та прогностичне мислення, політична воля та моральні чесноти. Зважаючи на актуальність та недостатню розробленість означеної проблематики, її обрано у якості предмету самостійного теоретичного аналізу.

Мета і завдання дослідження. Мета магістерської роботи полягає у є виявленні особливостей трансформації політичної еліти сучасної України, зокрема вивчення впливу політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики в умовах російсько-української війни.

Задля реалізації мети магістерської роботи поставлені **завдання:**

розглянути концептуалізацію поняття «еліта» в наукових дослідженнях;
дослідити окремі особливості формування політичної еліти в Україні в історичному контексті;

висвітлити сутнісні характеристики політичної еліти та основні класифікації політичної еліти;

виявити особливості трансформаційної динаміки політичної еліти у процесі демократичних перетворень сучасної України;

окреслити вплив політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики в умовах російсько-української війни та запропонувати інструменти посилення позитивного впливу політичної еліти формування та реалізацію публічної політики.

Об'єктом дослідження є політична еліта як соціальна група, яка характеризується соціальними, політичними та психологічними якостями, має трансформаційний потенціал.

Предметом дослідження є вивчення впливу політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики.

Методи дослідження. У магістерському дослідженні використано систему загальнонаукових і спеціальних методів. У роботі використано діалектичний метод для розгляду взаємозалежності зовнішніх (інституційних викликів демократичних змін) та внутрішніх (психологічних, зокрема сформованих цінностей і норм поведінки) детермінант трансформації

політичної еліти України. Метод системного аналізу дозволив визначити особливості впливу демократичних змін, політичного режиму на політичну культуру еліти. Використання структурно-функціонального методу дозволило описати структуру політичної еліти і її роль в умовах демократичних змін сучасного українського суспільства.

Застосування загальнонаукових методів дозволило розглянути соціокультурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України в їх цілісності, з урахуванням умов історичного й політичного розвитку, у взаємозв'язку основних чинників, в контексті суперечностей і перспектив. Багатоаспектність та взаємозв'язок проблеми трансформації політичної еліти та демократичних змін було розкрито за допомогою міждисциплінарного підходу, який дозволив поєднати теоретичний і методологічний потенціал елітології, філософії, політології, соціології, права, психології та науки державного управління.

Новизна отриманих результатів полягає у тому, що в магістерській роботі досліджено феномен трансформації політичної еліти, визначено сутнісні характеристики політичної еліти сучасної України, окреслено вплив політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики в умовах російсько-української війни.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі положення можуть бути використані у професійній діяльності лідерів громадської думки, політичних експертів, управлінців у питаннях досягнення суспільної стабільності, при вирішенні важливих питань демократичних перетворень в Україні, напрацюванні стратегій з модернізації політичної системи. Матеріали дослідження можуть бути використані в процесі викладання загальнообов'язкової дисципліни «Політологія» для студентів закладів вищої освіти, дисциплін «Публічна політика», «Елітологія», «Прикладна політологія» та інших – для здобувачів освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування».

Опис структури роботи. Магістерська робота складається з анотацій українською й англійською мовами, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 82 аркуші, з них: основний текст викладено на 75 аркушах та на 7 аркушах – список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

1.1 Концептуалізація поняття «еліта» в наукових дослідженнях

Термін «еліта» (від латинського «eligare» – вибирати) в сучасній науковій літературі набув широкого вжитку та походить від французького слова «elite» – кращий, відбірний, обраний. Тільки з XVI ст. слово набуло даний вид (раніше воно виглядало як «eslite», XII ст.). Починаючи з XVII ст. термін «еліта» вживався для позначення товарів найвищої якості, а згодом для найменування «обраних людей», перш за все вищої знаті. У Великобританії, як засвідчує Оксфордський словник 1823 р., цей термін став застосовуватися до найвищих соціальних груп у системі ієрархічного суспільства. Через деякий час поняття почали використовувати у генетиці, біології та інших природничих науках¹.

Увів у науковий обіг термін «еліта» італійський соціолог і філософ В. Парето. У «Трактаті з загальної соціології» він визначив її як групу осіб, що володіють вищими показниками у своїй галузі діяльності². В. Парето стверджував, що народом завжди керують еліти, за винятком коротких проміжків часу. Він відкидав лінійне прогресивне еволюційне тлумачення історії та соціальних змін. Для нього: *«історія людства – це історія безперервної заміни певних еліт у міру того, як одна підноситься, а інша занепадає, таким є реальне явище, хоча нам воно часто може здаватися під іншою формою»*³.

І ще раз констатуємо: поняття еліти було відоме ще до В. Парето. Сам В. Парето користувався дослідженням Колабінської, яка також була однією з учениць Парето, «La Circulation des Elites en France» як довідковим джерелом. Для Парето еліта – це люди, які володіють в помітній мірі якостями

¹ Кочубей Л. О. Політична еліта та політичний клас у сучасній політології. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_politychna.pdf.

² Pareto Vilfredo. The Mind and Society. A Treatise on General Sociology. New York: Dower, 1935.

³ Pareto Vilfredo. The Rise and Fall of the Elites : An Application of Theoretical Sociology. New Jersey: The Bedminister Press, 1968. P. 36.

інтелекту, характеру, здібностей, будь-чого іншого. Точніше, якщо ми оцінимо кожного індивіда, незалежно від будь-яких етичних суджень, згідно з його галузевою діяльністю та родом занять у суспільстві, то виявимо, що на кожному рівні оцінювання буде певна кількість індивідів, які складають клас. У цій класовій ієрархії люди, які належать до класу, що стоїть на вершині інших класів, називаються «елітою». На думку В. Парето, у суспільстві поряд з елітою завжди існує «контреліта» (потенційна еліта) – особи, які за своїми психологічними якостями могли б увійти в еліту, але не ввійшли через своє соціальне становище. Найнижчу верству суспільства складає не еліта – ті, хто не володіє ні суб'єктивними, ні об'єктивними можливостями ввійти в еліту. Сама еліта не є незмінною, а знаходиться у безперервній трансформації. Коли контр еліта досягає певних показників у своєму розвитку, вона займає місце правлячої еліти, а колишня правляча еліта, втративши свої кращі якості, переходить у не еліту. Домінування того чи іншого типу політичної еліти визначає тип політичної системи. Якщо існує перевага еліти «левів» над елітою «лисів», то така політична система визначається політично стабільною. В випадку якщо існує протилежність, тобто перевага еліти «лисів» над елітою «левів», то це є нестабільна політична система. Зупинка циркуляції призводить до виродження правлячої еліти, до зміни системи, до виділення нової еліти з переважанням у ній «лисів», які з часом перероджуються у «левів»⁴.

Загальний стан суспільства має особливе значення для позиції правлячого класу. Коли правляча еліта встановлює свій контроль над підвладними класами, використовуючи силу і надаючи великі багатства, правлячий клас виживає іноді без застосування сили, але він також виживає, надаючи своїм супротивникам, гідність і повагу. Торги, поступки і обман – це теж політика такого роду. Економічне процвітання не лише утримує правлячий клас при владі і полегшує управління суспільством порівняно з періодом депресії, але й впливає на тип політичного режиму.

⁴ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. С. 13.

Насильницька циркуляція еліт відбувається через революції. Накопичення в елітних верствах і нездатність політичного класу застосувати силу призводять до революцій, коли на перший план виходять елементи вищої якості в нижчому класі, і цей нижчий клас готовий застосувати силу⁵.

Боротьба між правлячим класом і класом, яким керують, завжди спричиняє маніпуляції. Обидві сторони, стара еліта і нова еліта, заявляють, що вони борються або працюють не заради своїх інтересів, а заради блага багатьох. Звичайно, коли досягається перемога, одна сторона програє, а інша виграє. Після цього політичного реваншу той, хто переміг, отримує левову частку багатства, влади, престижу в суспільстві. Еліти, особливо правлячий клас, добре усвідомлюють неоднорідність індивідів, нерівномірність розподілу матеріальних і нематеріальних благ у суспільстві та їхніх інтересів. Крім того, на відміну від мас, правляча еліта передбачає більше логічних дій, ніж нелогічних, що робить еліту більш гнучкою та свідомою щодо власних інтересів.

Як і В. Парето, Г. Моска стверджував, що в будь-якому типі суспільства в будь-який момент історії існують два класи людей – клас, який керує, і клас, яким керують. Перший складається з невеликої кількості людей і володіє всією політичною владою і привілеями, тоді як другий складається з великої кількості людей і підпорядковується правлінню першого і забезпечує необхідний інструмент для політичної організації⁶.

Для того, щоб проаналізувати відносини між правлячим класом і керованим класом, на думку Г. Моски, необхідно враховувати два політичні факти. Перший факт полягає в тому, що серед панівного класу завжди є одна людина, яка є лідером політичної організації. Ця людина не обов'язково є особою, яка займає найвищу політичну посаду за законом. Навіть вона не обов'язково відома всім. Це може бути, наприклад, прем'єр-міністр, або людина, від якої залежить, чи буде обраний президент. За певних умов ця верховна

⁵ Pareto Vilfredo. *The Rise and Fall of the Elites : An Application of Theoretical Sociology*. New Jersey: The Bedminister Press, 1968. P. 141.

⁶ Mosca Gaetono. *The Ruling Class*. New York: McGraw Hill, 1939. P. 50.

влада може перебувати в руках кількох осіб. Другий факт полягає в тому, що незалежно від типу політичної організації, маси тиснуть на правлячий клас і його політику. Тому правлячий клас, або глава держави, повинен бути чутливим до думок і почуттів мас, щоб заручитися їхньою підтримкою, інакше він не зможе правити. З цієї причини створюється принаймні велика група з мас для підтримки правлячого класу і системи ⁷.

Формування правлячих класів тісно пов'язане з рівнем цивілізації та типом суспільства. Правлячий клас за будь-яких умов намагається відтворити себе, зокрема, шляхом домінування над такими політичними силами, як влада, багатство, і правлячий клас має тенденцію бути спадковим. Фактично, нащадки представників правлячого класу мають високі життєві шанси мати риси, необхідні для членства у правлячому класі ⁸. Загалом, до демократії належність до правлячого класу була не тільки де-факто, але й де-юре. В умовах демократії передача політичної влади нащадкам членів правлячого класу де-юре неможлива і не легітимізована, але тепер це відбувається де-факто.

На думку Г. Моски, історично правлячий клас намагається виправдати своє існування і політику, використовуючи якісь універсальні моральні принципи, вищість і т.д., зокрема наукова теорія і знання, такі як соціал-дарвінізм, поділ праці, також використовуються для тих же цілей. Моска особливо відкидає використання цих двох тез у політичних цілях. На думку Моски, на певному рівні цивілізації правлячі класи не виправдовують свою владу виключно фактичним володінням нею, а намагаються знайти для неї моральну і правову основу. Цю правову і моральну основу або принципи, на яких ґрунтується влада політичного класу, Г. Моска називає «політичною формулою». Формула має унікальну структуру в усіх суспільствах. *«Політична формула повинна ґрунтуватися на особливих переконаннях і найсильніших*

⁷ Mosca Gaetano. The Ruling Class. New York: McGraw Hill, 1939. P. 52-53.

⁸ Mosca Gaetano. The Ruling Class. New York: McGraw Hill, 1939. P. 60-61.

почуттях даної соціальної групи або, принаймні, на переконаннях і почуттях тієї частини цієї групи, яка має політичну перевагу»⁹.

Насправді правлячий клас, подібно до еліти Парето, складається з двох прошарків: (а) вищого прошарку; та (б) другого прошарку. Вищий прошарок є ядром правлячого класу, але він не може достатньою мірою керувати суспільством, якщо йому не допомагає другий прошарок. Другий прошарок є більшим за вищий прошарок за чисельністю і має всі можливості для керівництва країною. Не тільки політична, але й будь-яка інша соціальна організація потребує другої верстви для того, щоб існувати¹⁰.

Члени правлячого класу повинні рекрутуватися майже повністю з домінуючої, більшості в суспільстві. Якщо в суспільстві є багато меншин і якщо це правило не дотримується через слабкість домінуючої групи, політична система може зіткнутися з серйозною політичною кризою. Те ж саме відбувається, коли існують значні відмінності між культурою і звичаями правлячого класу і поневолених класів¹¹.

Г. Моска окремо розглядає способи елітної рекрутації, тобто потрапляння індивіда в елітну групу. Наприклад, у спадкових аристократіях головним каналом рекрутингу було народження у владній касті¹².

Для Р. Міхельса організації є єдиним засобом для створення колективної волі, і вони працюють за залізним законом олігархії. Він прямо вказує на невід'ємність олігархії від організацій, кажучи, що *«саме організація породжує панування обраних над виборцями, мандатантів над мандаторами, делегатів над делегатами, хто говорить організація, той говорить олігархія»¹³.*

Олігархічні тенденції в організаціях не пов'язані з ідеологією чи цілями організацій. Звичайно, очевидно, що будь-яка організація, яка створена для автократичних цілей, є олігархічною за своєю природою. Для Р. Міхельса,

⁹ Mosca Gaetano. The Ruling Class. New York: McGraw Hill, 1939. P. 71-72.

¹⁰ Mosca Gaetano. The Ruling Class. New York: McGraw Hill, 1939. P. 404.

¹¹ Mosca Gaetano. The Ruling Class. New York: McGraw Hill, 1939. P. 105-107.

¹² Mosca G. On the Ruling Class. In Parsons T., In Shils E. In Naegele K. D. & In Pitts J. R. Theories of society. Foundations of modern sociological theory. 1961. P. 599.

¹³ Michels Robert. Political Parties. New York: Free, 1966. P. 365.

незалежно від будь-яких ідеологічних міркувань, всі типи організацій мають олігархічні тенденції. Його головним питанням щодо політичних партій було те, *«як можна пояснити олігархічні тенденції в соціалістичних і демократичних партіях, яким вони оголосили війну?»*¹⁴.

Коли він розглядає це питання у своїй книзі «Політичні партії», він розглядає саму організацію, зокрема бюрократію, природу людини і феномен лідерства як основні чинники олігархічних тенденцій в організаціях. Згідно з оцінками Р. Міхельса, натовп завжди піддається навіюванню, а масам властива апатія до керівництва їхніми потребами. На противагу цьому лідери мають природну жадобу до влади¹⁵. Для Р. Міхельса лідерство саме по собі не сумісне з найсуттєвішими постулатами демократії, але лідерство є необхідним явищем у кожній формі суспільства.

Він каже: *«Спочатку лідери виникають спонтанно, їхні функції є ДОДАТКОВИМИ і БЕЗОПЛАТНИМИ. Однак незабаром вони стають професійними лідерами, і на цій другій стадії розвитку вони стають стабільними і незмінними»*¹⁶.

Лідери також мають особисті якості, які роблять їх успішними як правлячий клас. Такими якостями є сила волі, знання, сила переконань, самодостатність, доброта серця і безкорисливість¹⁷.

Крім того, існує взаємний зв'язок між лідерськими функціями та організаційною структурою. Більшість лідерів зловживають організаційними можливостями для своїх особистих цілей, використовуючи свої особисті якості та створюючи засоби, організаційні процеси або принципи, такі як партійна дисципліна.

Р. Міхельс у своїй праці «Соціологія політичних партій в умовах демократії»¹⁸, дослідивши соціальні механізми, що породжують елітарність суспільства, зробив висновок, що причини ховаються не в якостях людей, а в

¹⁴ Michels Robert. Political Parties. New York: Free, 1966. P. 50-51.

¹⁵ Michels Robert. Political Parties. New York: Free, 1966. P. 64.

¹⁶ Michels Robert. Political Parties. New York: Free, 1966. P. 364.

¹⁷ Michels Robert. Political Parties. New York: Free, 1966. P. 100.

¹⁸ Міхельс Р. Соціологія політичної партії в умовах демократії. URL: <https://ibib.ltd.ua/mihels-sotsiologiya-politicheskoy-partii.html>.

сутності самої організації: будь-яка організаційна система вимагає виділення керівного апарату і невідворотно відтворює олігархію. Виділення елітарних груп у сучасному суспільстві, де значну роль відіграють партії, він назвав «залізним законом олігархізація». Сама еліта, в розумінні Міхельса, – це активна меншість, що намагається вийти з-під контролю громадян і підпорядковує політику власним інтересам. Дослідник робить висновок, що демократія навряд чи здійсненна, тому що обов'язково перетворюється в олігархію.

Роботи Г. Моска і Р. Міхельса склали основу макіавеллівського підходу до аналізу еліти. Для цього підходу характерний розгляд еліт як правлячого класу, незважаючи на моральні чи інші якості людей, що входять до її складу. Головний акцент робиться на ролі еліти у суспільстві, на параметрах групової згуртованості (зокрема, досліджується роль елітарної свідомості і дотримання установлених «правил гри»), на механізмі функціонування (зміна еліти, внутрішньо елітарна боротьба). Для цієї школи елітології характерно також: визнання невідворотності елітарності будь-якого суспільства; розгляд еліти як групи осіб, що володіють певними ресурсами і отримують матеріальні і нематеріальні цінності у максимальному розмірі.

На противагу макіавеллістській традиції в ХХ ст. виявилися й інші теоретичні підходи до розуміння еліти. Прибічники ціннісного підходу розвивають ідею В. Парето про те, що еліту складають люди, які володіють особливими якостями. Еліта трактується як прошарок суспільства, згуртований на основі турботи про спільне благо. В еліту входять видатні особистості, які довели своїм умінням ставити суспільне вище особистого, що володіють особливими моральними і інтелектуальними якостями. Так, наприклад, відомий іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет що будь-яке суспільство є динамічною єдністю двох чинників: меншості і мас, і що суспільна сила – в меншості людей, вибраних аристократів. Водночас він виходив з того, що еліта – це частина суспільства, яка, на його думку, має вимірювати себе особливою мірою, готова взяти на себе історичну відповідальність за долю суспільства

загалом. *«Це не той, хто вважає себе вищим за інших, а той, хто до себе самого вимогливіший, ніж до інших»*¹⁹. Як представник ціннісної концепції, він вважав еліту головною конструктивною силою суспільства і дотримувався думки, що формування еліт відбувається через природний відбір найбільш цінних представників суспільства, а не внаслідок боротьби за владу.

Досить поширеним є трактування ідей елітизму з точки зору психологічного підходу. На думку З. Фрейда²⁰, більшості суспільства притаманні антисуспільні й антикультурні тенденції в поведінці, що провокують виникнення соціальної напруги. Відповідно, в суспільстві існує поділ на більшість, якою потрібно постійно управляти, та меншість, яка завдяки своїй організованості та структурованості може застосовувати різні засоби впливу. Такий поділ виникає на основі існуючого в людині потягу до підкорення батьківському авторитету.

Отож, ієрархічна структура суспільства відображає взаємопов'язаність більшості суспільства, яке постійно прагне реалізовувати свої інтереси та бажання підкорятися авторитету, а також елітарної меншості, що використовує потяг до авторитету як спосіб реалізації своїх владних повноважень і прихованих природних інстинктів.

На думку Е. Фромма²¹, в сучасному суспільстві людина стає більш незалежною, вільною у здійсненні вибору, але, водночас, вона самотня та ізольована. Свобода, за яку постійно змагається людина, стає для неї тягарем, оскільки передбачає здатність творчо мислити, приймати нестандартні рішення для того, щоб забезпечувати собі відповідний рівень життєдіяльності. Водночас, самостійно та оригінально мислити можуть лише окремі представники суспільства, тобто елітарна меншість, яка бере тягар ініціативи на себе, постійно бореться за владу, отримуючи від цього задоволення. Тому, більшість прагне втекти від наданої свободи, знайти лідера, який здатен їх захистити, надати певний рівень благ та можливість покласти на нього

¹⁹ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. Нью-Йорк, 1965. 158 с.

²⁰ Freud Z. Das Elitproblem in der modernen Politische Bildung. Munchen : [s. n.] 1954. Heft. 46.

²¹ Фромм Е. Втеча від свободи / перекл. з англ. М.Яковлева. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.

відповідальність за власні вчинки. Відтак, домінування правлячої меншості детерміноване пасивністю більшості суспільства, його орієнтацією на стереотипне мислення та рутинну діяльність.

Демократичний елітизм приймає головну передумову теорії еліт: *«жодне суспільство не управляється народом, більшістю; всіма суспільствами, в тому числі й тими, що називаються демократичними, управляє меншість»*²². Він також визнає, що демократичний принцип є нічим іншим, як формулою, яка дозволяє правлячому класу легітимізувати свою владу. Однак, певні політичні практики асоціюються з демократичною формулою. Загальне виборче право є типовим прикладом. З цієї точки зору, *«механізм виборчого права» має тенденцію надавати перевагу «тим особам, які більш схильні до використання цього механізму»*²³. Навіть якщо демократія є лише однією з можливих політичних моделей, яка легітимізує правлячий клас і його владу, як стверджували класичні елітисти, прийняття тієї чи іншої моделі не обходиться без наслідків для членів нееліти. Як зазначає Дж. Бернхем, існують *«реальні і значні відмінності в соціальних структурах з точки зору мас»; «ці відмінності ... не можуть бути належним чином оцінені з точки зору формальних значень та ідеологій»*²⁴.

Ця система координат дозволила Гаetano Сальвеміні²⁵ прийняти конкурентну теорію демократії (дуже близьку до тієї, яку пізніше розвинув Йозеф Шумпетер у фундаментальній праці «Капіталізм, соціалізм і демократія», що вперше з'явилася в 1942 році) у своїй статті «Демократія і диктатура», яка вийшла в 1934 році, коли він був професором «Італійської цивілізації» в Гарвардському університеті.

На думку Сальвеміні, головна відмінність між автократією і демократією полягає в тому, що остання складається з багатьох еліт, які конкурують між собою. Як і Шумпетер, Сальвеміні наполягав на динамічному вимірі теорії еліт; на першому рівні, вертикальна динаміка між елітами та неелітами дозволяє

²² Burnham J. The Machiavellians. Defenders of freedom. Putnam& Co, London, 1943. P. 184.

²³ Burnham J. The Machiavellians. Defenders of freedom. Putnam& Co, London, 1943. P. 185.

²⁴ Burnham J. The Machiavellians. Defenders of freedom. Putnam& Co, London, 1943. P. 166.

²⁵ Salvemini G. Democracy and dictatorship. *Harvard Graduates' Magazine*. 1934. June. P. 280-305.

першим бути відкритими для зовнішніх членів; на другому рівні, горизонтальна динаміка створює умови для конкуренції між різними елітами. Вертикальна і горизонтальна динаміка разом створюють політичну систему, в якій масові бюрократичні партії відіграють ключову роль. Вони уможливають відбір еліти, організовують більшість, водночас роблячи правлячі меншини підзвітними.

Загалом концепція демократичного елітизму не заперечує ідеї народного суверенітету, а владу і правління демократичної еліти вважає благом для всього суспільства. Прихильником конкуренції еліт та концепції елітарної демократії був Й. Шумпетер, який доводив, що життєздатність демократичної моделі може забезпечити конкуренція еліт, а не мас. Правляча еліта необхідна для будь-якого суспільства, у тому числі для демократичного, характерна риса якого – конкуренція еліт за позиції влади, а також відкритість еліти для оновлення талановитими, здібними, високоморальними представниками народу ²⁶. Г. Лассуел стверджував, що еліта сучасного західного, особливо американського суспільства, на відміну від своїх попередників, володіє знаннями та умінням управляти і тому більше підходить для управління сучасним надзвичайно складним і диференційованим соціумом, ніж аристократична каста. До того ж еліта сучасного західного соціуму визнається кращою з еліт, оскільки вона відкрита для всіх людей, які здатні до управлінської діяльності. На противагу зазначеній теорії відомий дослідник Р. Даль виступав проти делегування політичної влади еліті та пропонував реформи з розширення в США політичного значення нижчих та середніх верств ²⁷.

Наприкінці ХХ ст. акценти в обґрунтуванні елітаризму з позицій технологічного детермінізму дещо змінилися. Поняття «нова еліта» (менеджери, верхівка чиновників і інтелігенція), на відміну від «колишньої» еліти («еліти крові» і «еліти багатства»), розглядається як важлива складова

²⁶ Кочубей Л. О. Політична еліта та політичний клас у сучасній політології. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_politychna.pdf.

²⁷ Даль Роберт А. Демократія та її критики / Лупішко М., Лупішко О. (пер. з англ.). Х. : Вид. група «РА – Каравела», 2002. 440 с.

нових моделей соціальної та політичної структури. Представники неотехнократії виходять з розуміння того, що суспільство є системою бюрократичних інститутів, якими ефективно керують професійні менеджери. Провідну роль при цьому відіграють «нові еліти», які регулюють соціальні відносини на засадах науки. Тому теоретики неотехнократії стверджують, що це приведе до утвердження інтелектуальної еліти, яка володіє великими науковими знаннями, професійним досвідом, навичками керівництва сучасними організаціями²⁸.

В радянському суспільствознавстві поняття «еліта» практично не розглядалось, а якщо й вживалось, то в критичному плані й лише щодо буржуазних суспільств. Тільки наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ століття виникають перші серйозні наукові дослідження в цій галузі. Серед українських дослідників цими проблемами професійно почали займатися В. Бебик, С. Вовканич, О. Гарань, М. Головатий, М. Кармазіна, В. Кравченко, Б. Кухта, С. Наумкіна, В. Полохало, М. Шульга й інші, в чиїх працях було розглянуто окремі аспекти еволюції та трансформації еліти.

В контексті ж вивчення посткомуністичних держав, і в тому числі України, особливого висвітлення у вітчизняній та іноземній політичній думці отримала теорія хижацьких еліт (англ. predatory elites). Одним з перших термін «хижацький» застосував соціолог Пітер Еванс: *«Деякі держави забирають настільки значні об'єми надлишку [економічного прибутку], який можна було би інвестувати назад в економіку, що вони справді перешкоджають економічному розвитку. Доречно називати такі держави «хижацькими»*²⁹. Відповідно, еліти, які контролюють державні інститути в цих державах використовують їх для грабунку й самозбагачення, не переймаючись про фінансовий добробут громадян.

Відповідно до даної наукової парадигми, для розвитку України періоду незалежності було притаманно явище захоплення держави (англ. state capture)

²⁸ Кочубей Л. О. Політична еліта та політичний клас у сучасній політології. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_politychna.pdf.

²⁹ Evans P. B. Predatory, Developmental, and Other Apparatuses : A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State. *Sociological Forum*. 1989. № 4 (4). P. 562.

регіональними групами політико-економічних еліт, які, отримавши доступ до сильних державних радянських інститутів почали здійснювати екстракцію ренти. На практиці це означало «прихватизацію» державних підприємств, отримання контролю над природними ресурсами, засобами масової інформації, обмеження економічної конкуренції тощо. Дослідники хижацьких еліт фокусують увагу на олігархічних кланах, їх практиках захоплення держави, конфліктах, циркуляції та координації еліт^{30 31 32}.

Погляд на еліту як на клієнтелу режиму, іншими словами – як на частину мережі патрона, імперсоніфікує актора. На перший план виходить його місце у мережі та стосунки з інкумбентом. Те саме стосується хижацьких еліт – дослідники презюмують, що їх головною турботою є отримання ренти, а отже і утримання на політичній посаді, яка дозволяє таке визискування. При цьому особистісні характеристики еліти залишаються поза фокусом. Жодним чином не применшуючи важливості наведених досліджень, ми звертаємо увагу на необхідність ґрунтовніше поглянути на формальну політичну еліту, яка знаходиться при владі і здійснює безпосереднє керівництво державою, як на людей з власним життєвим бекграундом, який безпосередньо впливає на їх політичне виживання та динаміку змін.

На думку С. Чемякової³³, еліта є одним з основних суб'єктів суспільно-політичного процесу, а поведінка цього суб'єкта, як й детермінанти його діяльності, є важливим чинником, що впливає на хід політичного розвитку та функціонування політичної системи в цілому.

³⁰ Ganev V. I. Post-communism as an episode of state building : A reversed Tillyan perspective. *Communist and Post-Communist Studies*. 2005. № 38 (4). P. 425-445.

³¹ Kudelia S. The sources of continuity and change of Ukraine's incomplete state. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. № 45 (3/4). P. 417-428.

³² Zadorozhna O. Clientelism and Land Market Outcomes in Ukraine. *Eastern European Economics*. 2020. № 58 (6). P. 478-496.

³³ Чемякова С. В. Правляча еліта України : сутність, особливості та суперечності формування і функціонування. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса, 2002. С. 7.

1.2 Особливості формування політичної еліти в Україні: історичний ескурс

Від початку свого буття український народ постає на сторінках старожитних руських літописів та іноземних хронік як народ войовничий, який веде безперервну війну на всіх кордонах. А отже, від початку наша еліта мала військове походження та регіональні особливості. Одним із перших українських учених, хто помітив і зрозумів роль еліти, був Мелетій Смотрицький. У своїй книзі «Грамматика» (1648) він оплакував втрату Україною «родовитих ..., всьому світу доброю славою відомих домів», княжих родів *Слуцьких, Збаражських, Вишневецьких, Гошовських, Сангушків, Чарторийських*»³⁴.

Кожна епоха, під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, формує власний елітаризм, який відображає всі суперечності своєї епохи. Головне, щоб ця еліта зуміла об'єднати не лише різні соціальні прошарки населення, а об'єднала схід й захід, південь й північ у єдине ціле. Але це можливо лише при наявності спільної національної ідеї. Адже нація має об'єднуватись не навколо якоїсь однієї особи, а навколо спільного майбутнього, спільної ідеї – розбудова власної незалежної і процвітаючої держави. В силу певних історичних обставин, українська національна еліта формувалася в умовах постійного самоствердження як рівноправного суб'єкта світової спільноти. Закономірно, що найчастіше виразниками ідей еліти виступали філософи та представники вітчизняної культури. Точніше сказати, саме вони і були фундаторами даної еліти, а часто і самі до неї належали, хоча й не завжди самі це визнавали³⁵.

Одним з таких представників був І. Вишенський. Серед головних праць І. Вишенського слід виділити такі: «Послание до всьх обще в Лядской земли живущих», «Послание к уткшим от православное веры епископам»,

³⁴ Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 7.

³⁵ Чирка Л. Г. Елітарна особистість у філософії Григорія Сковороди і Дмитра Донцова. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_9_7.pdf.

«Обличение діавола – миродержца», «Кратко – словный отвѣт Феодула», «Зачапка мудрого латынника з глупым русином» та інші.

То, що ж зображав І. Вишенський у своїх творах і чому вони були цінними в минулому, становить значний інтерес сьогодні та будуть актуальними в майбутньому? У зв'язку з цим зазначимо, що діяльність письменника-полеміста була багатогранною, а отже, висвітлити всі її аспекти в магістерській роботі практично неможливо. Для цього слід здійснювати всебічні дослідження, результатів яких вистачило би для підготовки комплексу різновекторних публікацій. Дослідження життя видатних особистостей свідчить, що, незважаючи на багатогранну їх діяльність, виділяються найважливіші та найсуттєвіші складові їхнього доробку. У творчій спадщині І. Вишенського це система взаємозв'язків духовенства й панівної верхівки суспільства з простими верствами. Для з'ясування цих відносин скористаємося статтею І. Франка «Іван Вишенський, його час і письменська діяльність»³⁶, яку вперше було надруковано у 1892 р. в журналі «Хлібороб», м. Коломия.

У людському суспільстві найважливішою складовою І. Вишенський вважав монашество, *«котре добровільно бере на себе труд «подвигу», терпіння і униження»*. При цьому був переконаний, що заслугами монашества *«держиться вся проча грішна суспільність»*. Що розумів І. Вишенський під прочою грішною суспільністю? У його працях подано відповідь на поставлене питання. Він уявляв структуру суспільства такою: на першому місці в нього фігурувало монашество, яке проявляло подвиг у терпіннях і униженнях; наступну нішу було відведено мужикам, підданам, хліборобам, які *«зносять усякі труди і недостатки, живуть в простоті і покорі»*; ще нижче було відведено місце для панів, дворян та ієрархів, які є *«невільники своїх забаганок, примх, нам'єтностей і тих світових відносин, серед котрих живуть»*³⁷.

Аристократизм для І. Вишенського – не в приналежності до касты, не в бажанні захищати зброєю навіть правду: *«Хтивість до панування становить*

³⁶ Франко І. Зібрання творів у двадцяти томах. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. Т. 16. С. 413-428.

³⁷ Шульський М. Г. Іван Вишенський в оцінці Івана Франка : монографія. Львів, 2016. С. 125.

одну з найнебезпечніших рис людської вдачі, бо немає такого злочину, немає такої підлості, на яку б не наважилася заради вдоволення своїх прагнень владолобна людина», – цілком справедливо стверджував А. Макаров, міркуючи про утопію бароко³⁸. Аристократизм Вишенського – у свідомому змаленні себе, в умінні забути про себе. Зовнішнього в такому ставленні до себе не повинно бути нічого, адже будь-яка гра не просто неморальна перед людьми. Вона гріхозна, перш за все, перед лицем Бога. Змалення духовного проводиря перед тими, кому він вказує шлях, має консервативну орієнтацію на Євангеліє як першоджерело, але сили для здійснення такого подвижництва повинні концентруватися в душі конкретної людини. В Івана Вишенського такі сили були. Про це, зокрема, свідчить не лише його полемічна спадщина, але й саме його життя, яке було подвигом не на полі воєнної борні, але в царині духу.

Мислитель і чернець виступає в концептуальному осмисленні Івана Вишенського лицарем духу, бо оголошує війну самому дияволу-світодержцю, війну не за мирські багатства, а за найдорожчий для нього скарб – ідеали Ісуса Христа, уособленням яких виступала Православна Церква. Диявольській ловитві віку він протиставляє лише себе й своє слово, яке, проте, нічого б не вартувало, якби не орієнтувалось на духовний досвід його Вчителя: *«Мій бо Вчитель – простак, але від усіх мудріший, котрий і без книжних людей упрямудряє, мій Учитель – простак, котрий риболовців на людиноловців обертає, мій Учитель той, хто простотою висміює філософію, мій Учитель той, котрий смирінням гордість потлумляє»*³⁹. У цих словах І. Вишенського міститься дуже актуальна для нашої теми концепція бачення духовним мислителем рис християнської особистості, з її орієнтацією на Христа – єдиного істинного Вчителя всіх справжніх християн. Але є дуже важливим для концептуального розуміння, які саме риси вважає мислитель наріжними у структурі духовно досконалої особистості. На перше місце він ставить «простоту». «Простота» ця, проте, особлива, бо у ній – все безмежжя сакрального світовідчування, можливість охопити високе й низьке, стати

³⁸ Макаров А. Світло українського Бароко. К., 1994. С. 154.

³⁹ Вишенський І. Твори. К. : Дніпро, 1986. С. 137.

врівень як з царем, так і з його рабом. У ній – відсутність гордині. Тезу про «простоту» свого Вчителя І. Вишенський підкреслює кількаразово, бо вважає її кардинальною рисою духу, яка не допускає досягнення людиною земного вивищення і водночас відкриває шляхи до духовних висот. Така «простота» здатна збороти «філософію», тобто людське мудрування, адже більша і вища від нього.

Другою, але не другорядною рисою духовно досконалої людини є для І. Вишенського вміння обертати людей на людиноловців. У даному контексті це означає неодмінну оберненість духовного проводиря до людства, перебування з ним у постійному діалозі. Така людина вже не схожа на святителів княжої пори, які присвячували себе лише молитві та посту, перебуваючи далеко від світу, але весь час молячись за його порятунок. І. Вишенський переосмислює їх досвід. Провідник духу – це свідомий борець із «дияволом-світодержцем», аскетично чистий і тим небезпечніший для свого противника. «Людиноловство» І. Вишенського має на меті вдосконалення світу через формування світлих людських душ. Відтепер – християнин має також ловити людину, не полишаючи її на поталу дияволу. Наявність такого бачення засвідчує ще одну важливу особливість бачення І. Вишенським добірної людини та її місця у світі – потребу навчати ⁴⁰.

Порятунок для людини і світу, за І. Вишенським, не в збільшенні правителів чи воїнів, а саме у появі духовних проводирів нації, головними рисами яких є не аристократичне походження чи морально-вольові якості, а духовна чистота і непогрішимість перед Богом, яка досягається аскезою.

Феноменальність окресленого духовно-філософського явища полягала ще й у тому, що І. Вишенський, судячи з історичних джерел та й літературних пам'яток доби, був одним з рідкісних людей свого часу, який сам чітко дотримувався вибудованого ним ідеалу ченця-аскета. Не в останню чергу це пояснюється тим, що він користувався таким високим авторитетом як у себе на

⁴⁰ Ямчук П. Філософська рецепція духовного феномену Івана Вишенського Д. І. Чижевським (контекст постмодерної актуалізації вітчизняного християнсько-консервативного ідеалу XVI – XVII ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 1.

Батьківщині, так і на Афоні. Цілісність його поглядів і життя справила велике враження не лише на сучасників, але і на майбутніх українських мислителів.

Г. Сковорода уперше в українській філософії підносить людину до розуміння її як духовної особистості. У цьому його оригінальність і новизна, у цьому його крок вперед у порівнянні зі своїми учителями з Києво-Могилянської академії. Виходячи з пантеїстично-раціоналістичної концепції, філософ доводить, що *«истинный человек» не в «плоти», а в «Богові»*. В людині є два єства, стверджував Г. Сковорода. Тіло земне і тіло духовне, внутрішнє, таємне, приховане, вічне. Дійсна, справжня людина є таємницею, а тіло – це тільки *«сіно й лушпиння»*. Суть невидимого начала становить серце, яке Г. Сковорода розглядає як духовну субстанцію, яка є основою людського буття й джерелом життєдіяльності людини.

За Г. Сковородою людина повинна пізнати себе, а предметом пізнання є її серце, *«серце есть зерном»*. Дух Божий торкається людського серця, завдяки чому воно прозирає (*«И если подунул на твоё сердце дух Божий, тогда должен ты теперь усмотретьто, что от рождения не видал»*⁴¹). Людина, яка прозріла серцем, стає частиною макрокосму, перетворюючись таким чином із «тіні тлінної» у відповідального свідомого громадянина Всесвіту. Безумовно, в подальшому дані ідеї філософа знаходять розвиток в українській гуманітаристиці, перетворюючись на проблематику індивідуальної і колективної відповідальності кращих представників народу, тобто, його еліт, за буття та майбутнє українського народу. Загальновизнаним в аналітиці є той факт, що саме патріотично налаштовані еліти формують певну реальність, яка у модерні, постмодерні, а тепер вже і у постпостмодерні часи своєю чергою формує сучасну політичну (модерну) націю.

Усе суспільство Г. Сковорода поділяв на два стани – стан шляхти і «чернь» або «юрбу», до котрої себе не зараховував. Адже весь час обертаючись в колі освічених людей, мислитель відмежовувався від «чорного народу» із його хлопським світоглядом. Але хлоп – це не соціальний прошарок, це

⁴¹ Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 175.

внутрішній стан людини, яка розміняла своє духовне «Я» на земні блага.

Шляхетність – це найголовніша ознака представника провідної верстви, оскільки служба «великій справі» для нього найголовніший закон, навіть якщо ця справа не приносить особистої вигоди. Лише той, хто усвідомить цю істину, гідний належати до провідної касти. Адже шляхетність не передбачає матеріального статусу: *«Шляхетный список вне тебе находится, а ты вне его быть можешь счастливым. Он без мира ничто, а мир без его и чтось, без чего нельзя быть счастливым и в самом едемском рае»*⁴². Дух шляхетності – це та ознака, без котрої будь-яке суспільство приречене на загибель.

Мужність, відвага – третя прикмета провідної верстви й полягає в тому, щоб уміти позбутися страху. Г. Сковорода так означає місце відваги в духовнім обличчі «кращих людей»: *«Премудрости дело в том состоит, чтоб уразуметь тое, в чем состоит счастье – вот правое крыло, а добродетель трудится сыскать. По сей причине она у эллин и римлян мужеством и крепостию зовется – вот и левое. Без сых крыл никоим образом нельзя выбратся и взлететь к благополучию. Премудрость – как остродалнозрительной орлиной глаз, а добродетель – как мужественные руки с легкими орлиными ногами»*⁴³. Ці два крила – мужність та мудрість потрібні для того щоб летіти. Лише поєднання гарячого серця – мужності та патріотизму і холодної голови – мудрості та виваженості створюють сприятливі умови для злету над сірою, інертною масою. *«Надобно храбро стоять и не уступать места дьяволу – и б жит от вас»*⁴⁴.

На протипагу людям провідної верстви, «чорний народ» не має тих всіх якостей, оскільки своїми прагненнями він подібний дереву *«которое желает в одно время быть и дубом, и кленом, и липою, и березою, и смоквою, и маслиною, и явором, и финигом, и розою, и рutoю... солнцем и луною... хвостом*

⁴² Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 422.

⁴³ Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 327.

⁴⁴ Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 352.

и головою...»⁴⁵.

Сковорода постійно підкреслює важливість наставника, авторитета, учителя для правильного формування особистості. Для самого філософа, і він це неодноразово підкреслює у творах, таким авторитетом, хоч, звичайно, далеко не єдиним, був Плутарх. Для Сковороди він цінний і цікавий не лише як джерело філософської мудрості, а і як мислитель-практик, у творах якого переважає, як і в листах нашого філософа, етична тематика (окрім дружби, це й такі близькі для Сковороди теми, як гнів, заздрість, цікавість, балакучість, любов до дітей). Цих філософів об'єднує також людиноцентричність і гуманістичність їхнього вчення⁴⁶.

У 90-х роках ХІХ ст. розпочинається етап політизації цього національного руху на східноукраїнських землях. Одним із представників цього покоління був М. Міхновський (1873-1924), який висунув ідею свободи на якісно новий рівень, і яка набула у його творчості державницько-самостійницького характеру, принципово відмінного від автономно-федеративних концепцій його попередників. Досліджуючи генезу становлення національно-патріотичних, державницько-самостійницьких поглядів М. Міхновського, треба зазначити, що будучи ще школярем та гімназистом, М. Міхновський з великим інтересом читав поетичні твори Шевченка, тому ще у відносно молодому віці він мав змогу відчутти цю національну стихію, що була присутня в душі українського народу⁴⁷.

У 1891 р. на могилі Т. Шевченка у Каневі було засновано таємну українську політичну організацію під назвою «Братство тарасівців», основоположниками якої стали М. Міхновський, І. Липа, М. Вороний, О. Черняхівський та інші. Національно-політичну програму братства уклав М. Міхновський в окремій політичній декларації, яка була опублікована у 1893 р. у львівській «Правді» під назвою «Profession de foi молодих Українців».

⁴⁵ Григорій Сковорода. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. С. 326.

⁴⁶ Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди : колективна монографія / за заг. ред. к.ю.н. Д. С. Луніна. Полтава : 2022. С. 173.

⁴⁷ Наконечний А. Роль національної еліти у ствердженні ідеї свободи у творчості Миколи Міхновського. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/13.pdf.

Основною засадою цього політичного «Вірую» українського патріота визначається у цій декларації історична правда, що кожна людина є складовою частиною своєї нації, тому й доля кожної людини залежить, насамперед, від долі її нації; нація ж може розвиватися вільно з користю для її членів лише тоді, коли матиме власну самостійну державу. Щодо сучасного йому становища нації, М. Міхновський зазначає, що основним джерелом горя України є московське поневолення, тому українські патріоти повинні *«віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користі людськості ще одну вільну духом одиницю»*⁴⁸.

М. Міхновський чітко усвідомлює той факт, що українська нація є роз'єднаною між двома імперіями, але, тим не менше, у свідомості кожного національно-свідомого українця *«єсть один українсько-руський народ»*. *«Україна Австрійська і Україна Російська однак нам рідні, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу, – продовжує М. Міхновський, – і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди опиниться у морі, які б перепони не були»*⁴⁹.

Отже, головними засадами політичного Profession de foi («Вірую») молодих українців є: а) відновлення національно-державної самостійності України; б) боротьба за права нації і плекання серед усіх верств українського народу почуття національної солідарності; в) створення в українській державі справедливого соціального ладу; г) ідейна відданість кожного українця справі національного визволення. В українській політичній думці 90-х років XIX ст. ці тези були небуденними, революційними, які вносили переверот в національно-політичні погляди тодішньої української людини⁵⁰.

У 1900 р. відзначення річниці народження і смерті Т. Шевченка М.

⁴⁸ Міхновський М. Profession de foi молодих Українців. *Правда*. Львів : НТШ, 1893. Т. 16-19. Вип. 47-58. С. 201.

⁴⁹ Міхновський М. Profession de foi молодих Українців. *Правда*. Львів : НТШ, 1893. Т. 16-19. Вип. 47-58. С. 205.

⁵⁰ Наконечний А. Роль національної еліти у ствердженні ідеї свободи у творчості Миколи Міхновського. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/13.pdf.

Міхновський використав щоб пов'язати ідеологію та політичну програму Революційної української партії (РУП) з ідеями Кобзаря, які висувалися вже раніше у формі політичної програми «Братства тарасівців». 19 лютого 1900 р. у Полтаві, а 26 лютого того ж року у Харкові, на Шевченківських святах, М. Міхновський виголосив промову, яка через кілька днів була ухвалена, як програмна політична декларація РУП і видана окремою брошурою під назвою «Самостійна Україна». Програмно-політичні гасла, проголошені в цій брошурі, внесли перелом в політичне мислення тодішньої української інтелігенції, велика частина якої орієнтувалася на революційні погляди і гасла всеросійської революції та соціалізму. Тому не дивно, що клич «за самостійну Україну» видався тодішнім соціалістам чимось дивним, неактуальним, тим, що не надається до серйозного обговорення⁵¹.

Визвольну боротьбу за самостійність власного народу повинна очолювати й керувати нею його інтелігенція. На превеликий жаль, стверджує М. Міхновський, українська інтелігенція в часи посиленого ворожого наступу на нашу націю не встоялась. Сильна, освічена і культурна інтелігенція України постійно зраджувала інтереси власної нації, переходячи то в польський, то в російський табір. Тут він називає Четвертинських, Чорторійських, Вишневецьких, Тимкевичів, які протягом XVI–XVII ст. перейняли польську національність, а також Безбородьків, Прокоповичів, Яворських, Прощинських, Гоголів, Гнідичів, Потапенків, Короленків, які протягом XVIII–XIX ст. перейшли в російську національність. На думку мислителя, ця *«плоть і кров наша»* зраджувала власний народ в найважчі і найтрагічніші часи його історії, і це відступництво він вважає гіршим і руйнівнішим у своїх наслідках навіть за війну чи пошесть, адже війни і пошесті *«...косять без розбору і вчених, і темних, бідних і багатих, відступництво забрало ж цвіти нації – найкультурнішу її верству»*⁵².

«Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули, – продовжує

⁵¹ Наконечний А. Роль національної еліти у ствердженні ідеї свободи у творчості Миколи Міхновського. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/13.pdf.

⁵² Міхновський М. Самостійна Україна. Аугсбург : Український патріот, 1948. С. 27.

Міхновський, – і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ... Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок... Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові... Потреба боротьби випливає з факту нашого національного існування. Нехай наша історія сумна й невідраднa, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні, подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати, як живі істоти, ми хочемо жити, як люди, як громадяни, як члени вільної нації. Нас багато – цілих 30 мільйонів... Наша нація у своєму історичному процесі часто була не солідарною... але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією нацією: «одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ». Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава... Як не можна спинити річку, що зламавши кригу на весні бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу... Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь на Україні... Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за весь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність»⁵³.

Згодом М. Міхновський повертається до цієї актуальної теми у своїй праці «Справа української інтелігенції в програмі УНП», чітко визначаючи роль і місце представників української еліти в складному процесі українського державотворення.

Досить цікавою і самобутньою в історії української суспільно-політичної думки є елітарна концепція В. Липинського. Передумовою провідної ролі національної аристократії є, на його думку, її прагнення до влади і готовність боротися за неї. У праці «Листи до братів-хліборобів»⁵⁴ він звертає увагу на те, що ідеалістичний порив до високої і справедливої справи завоювання і

⁵³ Міхновський М. Самостійна Україна. Аугсбург : Український патріот, 1948. С. 29-30.

⁵⁴ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Філософія політики : Хрестоматія : у 4 т. / Авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) та ін. К. : Знання України, 2003. Т. 3. С. 91-106.

творення держави можливий у суспільстві лише за наявності «*сильної, організованої і високошарової інтелігенції*». В. Липинський наголошує, що народи, які не вміють витворити власних «панів», тобто політичної еліти, приречені на те, щоб коритися чужим.

Велику увагу політолог приділяв висвітленню питання природи активності аристократії. Потрібно сказати, що на відміну від І. Вишенського, Г. Сковороди і інших консерваторів, які вважали, що причетність особистості до «*касти луччих людей*» вимірюється силою її духу, то на думку Липинського приналежність до еліти визначається активністю особистості в соціально-політичній сфері людського буття⁵⁵. «*Означення тієї групи найкращих в даний історичний момент серед нації людей, – писав Липинський, – які найкращі серед неї тому, що власне вони в даний момент являються організаторами, правителями і керманічами нації... і рішачим тут є факт, що ці люди стоять в даний момент на чолі нації, нація їх провід визнає і під їх проводом вона живе, росте і розвивається*»⁵⁶.

Важливою рисою аристократа на переконання, В'ячеслава Липинського, є наявність «*морального авторитету в очах своєї нації*», що означає «*відповідати тим поняттям законності і громадської моралі якими живе в даний момент ціла нація*». В цілому, вважав мислитель, що «*без цих двох серйозних прикмет: матеріальної сили і авторитету немає і не може бути національної аристократії*»⁵⁷.

У його другій відомій праці «Релігія і Церква в історії України»⁵⁸ висловлюється сумнів, що Україну можна створити «*голосами плебісциту*». Державу в Україні, на його думку, можна побудувати лише «*розумним і витривалим хотінням та зусиллями меншості*». Причому не такої демократичної меншості, «*яка править іменем народної більшості і тому не*

⁵⁵ Ямчук П. Християнський консерватизм : дух, епоха, людина. Луцьк : Терен, 2005. С. 11.

⁵⁶ Липинський В. К. Національна аристократія. *Консерватизм : Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 1998. С. 254.*

⁵⁷ Липинський В. К. Національна аристократія. *Консерватизм : Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 1998. С. 257.*

⁵⁸ Липинський В. Релігія і церква в історії України. Львів : Дружина, 1933. 133 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lypynskyi_Viacheslav/Relihiia_i_tserkva_v_istorii_Ukrainy.pdf.

несе за свої діла ніякої відповідальності», а такої, що є авторитетом серед народу, що бачить своє призначення «в найбільшій послідовній і неперервній зусиллі своєї волі, свого розуму, своєї власної організованості». Липинський не розглядав еліту як замкнену суспільну верству або касту. Він вважав, що національна еліта – це та активна меншість, яка об'єднує найкращих і найактивніших членів усіх класів, творить матеріальні і духовні цінності – власність усього суспільства. На його думку, в кожній нації існує група людей, яка керує нацією. Таку провідну групу Липинський називає «національною аристократією». Політолог запевняє, що *«без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її од ворожих наскоків ззовні – немає і не може бути нації».*

Класократія – це такий режим, коли владу реалізує активна меншість – аристократія (войовники, продуценти, інтелігенти), яка є результатом певного добору кращих представників всіх суспільних класів і груп. Ця правляча аристократична меншість обмежує свою владу послухом монархові, влада якого обмежується законами, встановленими двома законодавчими палатами – територіальною і трудовою. Роль провідної верстви у реалізації класократичної доктрини є безперечною, адже *«... не етнографічна маса, не тип, не характер, не мова, не окрема територія творять самі по собі націю, а творить націю, якась активна група людей..., що веде серед неї перед в розвитку об'єднуючих, будуючих націю політичних вартостей»*⁵⁹. Тому, вважав В. Липинський, потрібно відродити українських аристократичних спадкоємців Б. Хмельницького, П. Конашевича-Сагайдачного, І. Богуна, Ю. Немирича, І. Мазепи та інших⁶⁰.

Український літературний критик, публіцист, політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму Д. Донцов співвідносить еліту з

⁵⁹ Липинський В. К. Національна аристократія. *Консерватизм : Антологія* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 1998. С. 254.

⁶⁰ Гурик М. І. Концепція еліти В. Липинського : аналіз і перспективи. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/20261/1/Концепція%20еліти%20В.%20Липинського%20аналіз%20і%20перспективи.PDF>.

аристократією, «владною кастою», яким властиві шляхетність, мудрість, сміливість, мужність. Він тлумачить еліту як ініціативну меншість, яка повинна розробляти, впроваджувати національну ідею, звернену до серця нації – її волі, та мобілізувати народ на боротьбу за цю ідею. Д. Донцов доводить, що без еліти, яка володіє визначеними незмінними якостями, об'єднання нації неможливе і визнає, що на певному історичному етапі націю завжди очолює певний клас. Нація сама обирає у свій провід той клас, який може якнайкраще задовольнити життєві потреби нації, його заступає інша верства, що спроможна очолити націю і виконати покладені на неї завдання: *«...не може утриматись при житті і пануванні кляса, що перестає бути суспільно корисною...»* («Націоналізм»). У здатності національного організму знову й знову висувати зі своїх лав групу людей, що спроможна очолити її, не звертаючись по чужу допомогу, слід вбачати один із проявів самодостатності нації.

До половини XIX століття, стверджує Д. Донцов, вся наша суспільність поділялася на касти. Устрій тої самої Київської Русі був побудований на засадах кастовості. Між ними існував нерозривний зв'язок: одна повинна була боронити, а друга *«виживлювати першу»*. Донцов закликає нас до розуміння того, що немає суспільства без касти, тобто без провідної верстви, яка б тримала у своїх руках весь державний механізм, керувала ним і направляла, надавала йому силу. Якщо ж цієї ієрархії не буде, а в суспільстві пануватиме розлад верхів чи низів, коли не буде справно працювати й виконувати свої функції кожен з елементів цього механізму – державу неминуче чекає крах. Таку державу можна легко завоювати, прищепити їй нові чужі цінності і ще більше посилити розбрат. *«Гієрархізація суспільности й на ній збудований державний лад з окремою, своїми здібностями, расою й положенням, відгородженою від інших, з генієм командування і проводу кастою, – є конечна передумова правильного діяння суспільного організму»*, – зазначає автор ⁶¹. Провідна верства диктує людям свої скрижалі мудрості, своє «добре» і «погано», ідеї правди і неправди, що є моральним, а що ні, що є чесним чи

⁶¹ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич : Відродження, 1991. С. 119.

безчесним, на власному прикладі показує спосіб життя і форму одягу, вона повинна бути дзеркалом народу, його репрезентатором. Маса довіряє обраній еліті формувати ці цінності, а цим самим вона покладає на неї обов'язок і відповідальність за себе і своє майбутнє. Не можна допустити дезорганізації і здеморалізації провідної касты, щоб народ не став найбільш слабким. Тільки цього й чекають від нас наїзники, наші вороги. Вони прагнуть розкласти народ, розділити його на два табори, нав'язати їм нові псевдоцінності.

Все життя еліти – це вічне напруження серця, духу та розуму: вона мусить щомиті пам'ятати про свою шляхетність, не суперечити заповідям вищої мудрості й з мужністю долати всі випробування долі. Ця єдність, тріада впродовж усього життя – великий тягар для простої людини і безцінний дар для представника еліти. Головним змістом існування еліти є її діяльність у площині соціальної практики, що спрямована на теоретичне пізнання та доцільне перетворення усієї системи суспільних відносин, реалізацію національних і соціальних прагнень народу. «Провідна верства» повинна творитися вихідцями з усіх соціальних станів суспільства на підставі суворого добору кращих, з подальшим збереженням і постійним плеканням своєї духовної і моральної вищості і чистоти. Активна меншість посвячених, вірив Д. Донцов, здатна перевернути світ, зробити його кращим. Вона протиставлена пасивній більшості, яку треба переконувати й вести за собою. Головне завдання, яке ставив перед собою Д. Донцов, – виховання нової української нації: *«Нація, що стремиться до свободи й до відігнання своєї ролі у світі, мусить раз на завжди позбутися світогляду звироднілих рас і засвоїти драматичний, волевий світ сильних народів володарів, який уже починає прокидатись на Україні»*⁶².

У роботі «Дух нашої давнини» Донцов виокремлював психологічні якості представників еліти. Джерелом формування еліти має бути строгий відбір «кращих людей» з усіх верств суспільства, а не лише з міфічного «демосу», маси, класу, партії. Еліта залишається елітою, поки вона здатна працювати для загальної справи, виконувати своє покликання. Еліта, або провідна каста,

⁶² Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП ДКФ, 2006. С. 225.

покликана перетворити народ «дрворубів і водоносів» у спільноту, сильну організаційно, культурно й духовно. Для цього потрібно повернутися до давно минулих часів, до сивої давнини. Саме у традиціях минулого, у відродженні їх Донцов вбачав шлях до створення касти володарів, що зможуть організувати панівну націю, націю панів⁶³.

У «Націоналізмі» Донцов окреслив образ сильної людини, яка нагадує надлюдину Ніцше, але й значно відрізняється від неї: *«Коли український селянин, покинувши свої ідеали «мирної селянської країни», візьметься за політичну й економічну організацію країни, за меч, тільки тоді нас чекає гідне майбутнє»*⁶⁴. На прикладі українського народу, що не випадково, оскільки він близький йому і духом і кров'ю, філософ намагається показати причини, які привели його до поразки. Відкрити їм очі, гострими закликами та провокаційними думками заставити задуматись і прокинутись, відродити дух нашої славної давнини: *«Тих, що кували кайдани, – проклинав. Тих, що їх несло покiрно, – жалів. Тих, що їх рвали, – любив»*. Причини цього занепаду лежать на совісті тих, хто взяв на себе повноваження керувати народом. За гріхи провідної касти страждає народ: *«За моральні упадки еліти, слідує, як його тiнь, заслужена кара нації»*, – говорить Д. Донцов⁶⁵. Остання думка набуває особливої актуальності в умовах сьогодення.

У повоєнний період одним із найвизначніших учених, які розвивали політичну думку і політичну науку, був Іван Лисяк-Рудницький. Він уперше здійснив глибокий аналіз історії української політичної думки з другої половини ХІХ ст. до середини 80-х років ХХ ст. У поглядах І. Лисяка-Рудницького чітко простежується те, що він керувався положенням теорії еліт, розробленими італійськими соціологами Г. Москою та В. Парето. На думку І. Лисяка-Рудницького, втрата еліт або правлячого класу призводить до неповноцінності нації. На думку І. Лисяка-Рудницького, процес націотворення,

⁶³ Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 8.

⁶⁴ Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП ДКФ, 2006. С. 215.

⁶⁵ Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич : Відродження, 1991. С. 23.

відродження певного народу може відбуватися не тільки шляхом згори донизу, коли основним націотворчим чинником є провідна верства, а й навпаки (вважав, що так відбувається в Україні), – знизу вгору, через національне самовизначення народу, піднесення його освіти й культури ⁶⁶.

Цікаві думки висловлював І. Лисяк-Рудницький стосовно формування українського народу. На його думку, воно в основному завершилося в половині першого тисячоліття н. е. (констатує континуїтет – тяглість українства від передісторичних часів до наших днів). Але якщо минувшині українського народу притаманні континуїтет і *«періодичне корчення та розширення етнічної території»*, то такої *«тяглости бракує в історії української нації»*. Витоки її вчений убачає в Київській Русі (часів розпаду Київської держави), кристалізацію – в Галицько-Волинському королівстві та Великому князівстві Литовському. Після Любліна 1569 р. розпочався бездержавний, позанаціональний період у розвитку українства. З постанням Козацької держави відроджується й нація; з ліквідацією української автономії – знову її загибель. *«Сєбто українська нація, – констатує І. Лисяк-Рудницький, – вже двічі вмирала й двічі відроджувалася»* ⁶⁷. Друге її відродження відбулося в добу Української революції 1917-1921 рр. Історик підкреслює особливість і трагізм українського націєтворчого процесу в європейському контексті (ніякі політичні перевороти, періоди реформації, пуританські революції не переривали тяглість англійської і французької національної історії). Натомість в українському світі «нема прямого помосту між Україною короля Данила та гетьмана Хмельницького, між Україною Мазепи та Петлюри. Здобутки та традиції перших не могли прямою лінією перейти до останніх. Доводилося починати «наново». Ось тут лежить причина хронічної політичної незрілості українського суспільства, його інфантильності та примітивізму. Це саме

⁶⁶ Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 9.

⁶⁷ Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методологічні завваги). Лисяк-Рудницький І. П. *Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 18.

стосується й культурної ділянки ⁶⁸.

Зважаючи на чергову російську імперську експансію (неоголошена та реальна, з березня 2014 р., війна), актуальним бачиться наступне застереження І. Лисяка-Рудницького: *«з огляду на своє небезпечне географічне положення Україна тільки тоді має шанс вистояти політично, коли українці будуть здатні мирно розв'язати свої внутрішні суперечності та згуртуватися проти зовнішньої загрози й утиску»* ⁶⁹.

Л. Хорішко, розглядає політичну еліту як дієвого актора модернізації політичної системи, ефективність оновлення і трансформації виводить з її організованої діяльності, що має раціональний характер і орієнтується на певну мету. Політична еліта здійснює провідні функції в цих процесах: *«Політичне цілепокладання полягає в розробці стратегічних і тактичних орієнтирів розвитку соціуму, визначенні політичної дорожньої карти, що буде втілюватися вищим рівнем політичної еліти. Функція консолідації забезпечує єдність соціуму, що проявляється у дієвій його взаємодії з політичними елітними групами з метою реалізації означеної стратегії, у здатності запобігати та ефективно врегульовувати соціально-політичні конфлікти. Регулятивна функція пов'язана із прийняттям політичних рішень щодо забезпечення стабільного розвитку суспільства, вирішення нагальних проблем. Політична еліта забезпечує представництво соціальних інтересів, реалізує вертикальну і горизонтальну комунікацію в політичній системі»* ⁷⁰.

Таким чином, короткий огляд української суспільно-політичної думки засвідчує історичну тяглість концепту «політична еліта», наповненість його різними змістовними характеристиками в залежності від філософсько-світоглядних орієнтацій та соціально-політичних поглядів українських та зарубіжних науковців.

⁶⁸ Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методологічні завваги). Лисяк-Рудницький І. П. *Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 20.

⁶⁹ Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методологічні завваги). Лисяк-Рудницький І. П. *Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. С. 92.

⁷⁰ Хорішко Л. С. Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Запоріжжя, Львів, 2019. С. 347.

РОЗДІЛ 2

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ

2.1 Сутність та види політичної еліти

Однією з провідних тенденцій сучасної політичної науки є розуміння політичної еліти як політичного авангарду правлячого класу. Політична еліта – це самостійна, відносно привілейована частина суспільства, наділена унікальними психологічними, соціальними й політичними характеристиками, яка бере безпосередню участь у прийнятті й здійсненні рішень, пов'язаних з використанням публічної влади або впливом на неї. Термін «еліта» в наш час не означає «краще». Однак смислові навантаження цього терміну припускають, що представники еліти мають ті або інші якості та ресурси найбільшою мірою, порівняно з іншими групами. До складу політичної еліти входять також ті представники правлячого класу, які формально не пов'язані з політичним простором, але здійснюють задулісний вплив на ухвалення політичних рішень і відіграють роль так званих «сірих кардиналів» та у певний період можуть бути головними дійовими особами політичного процесу ⁷¹.

Наведемо декілька думок сучасних науковців.

Так, науковець С. Вовканич стверджує: *«Національні еліти ... є не закритим соціальним кланом, а відкритою системою з перманентними процесами, до яких може долучитися кожен, хто здатний своїм інтелектом, духом, хистом, творчістю та іншими достоїнствами, особистими якостями збагатити національну скарбницю знань, досвіду, цінностей, здобутків»* ⁷².

Доволі цікавою нам видається думка українського політолога, професора Ф. Рудича: *«Правлячий клас («еліта влади»), правляча еліта становить вищі соціальні прошарки, які володіють атрибутами впливу, зосередили в своїх*

⁷¹ Кочубей Л. О. Політична еліта та політичний клас у сучасній політології. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_politychna.pdf.

⁷² Вовканич С. Еліта – найбільш конвертована валюта. *Віче*. 1997. № 5. С. 123-124.

руках реальну владу в основних сферах життєдіяльності держави – це і депутатський корпус парламенту, і адміністративно-управлінська еліта, еліта судової влади, дипломатична еліта, лідери політичних партій, громадських рухів, керівники аналітичних, політологічних центрів, фондів»⁷³.

У рамках політичної системи формується певне інституціональне середовище функціонування еліти, тобто можливості й обмеження індивідуально-групової взаємодії, яка реалізується згідно з певною конституційною процедурою та визначених нею прав і обов'язків. Загалом, його можна структурувати: 1) інститути вищого порядку (політична еліта), що визначають основні напрями розвитку політичної системи; 2) інститути першого порядку (політичні та правові норми, різні види капіталу), спрямовані на формування ефективного комунікативного простору взаємодії; 3) інститути другого порядку (органи державної влади, громадські організації), що відображають конкретну організацію, в межах якої здійснюється політична діяльність. Функціонування інституціонального середовища відбувається на макрорівні (визначення правил та норм взаємодії, законодавчої бази, рівня легітимності) і мікрорівні (вибір технологій оптимізації політичної діяльності й взаємодії). Наявні особливості політичного й соціально-економічного розвитку, діючі інститути виступають чинниками впливу на процеси прийняття політико-управлінських рішень та вибір технологій діяльності⁷⁴.

Е. Тоффлер⁷⁵ стверджує, що сьогодні ми стоїмо на порозі нової ери – ери синтезу, яка характеризується поверненням до масштабного мислення, узагальненням теорії, складанням частин мови в єдине ціле. Крім того, це час кліпової культури, яка ділить наш образний ряд на маленькі кадри. Їх, у свою чергу, потрібно синтезувати і створити власний образний ряд, який стане основою конфігурованого модульного Я кожного індивіда. Хтось має синтезувати реальну картину світу та його майбутнього розвитку. Тому ця

⁷³ Рудич Ф. Політичний клас (правляча еліта : її місце і роль в утвердженні незалежності української держави). *Наук. зап. ІІІЕНД*. 2007. Вип. 36 : Курасівські читання. С. 265.

⁷⁴ Хорішко Л. С. Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Запоріжжя, Львів, 2019. С. 129.

⁷⁵ Toffler A. *The Third Wave*. New York: William Morrow and Company, Inc., 1980. 544 p.

потреба має призвести до появи еліти сучасного суспільства – багатьох типів професіоналів, головним завданням яких є інтеграція та синтез. Представники еліти повинні проникнути в усі види діяльності та прошарки суспільства, щоб управляти процесом його розвитку, що сьогодні неможливо здійснити, використовуючи старий освітній багаж. Нова цивілізація Третьої хвилі не може функціонувати із застарілою структурою еліти Другої хвилі: якби пошук найкращого лідера не був ілюзією, ми б вирішили проблему неефективності політичних урядів в рамках нинішньої політичної системи. Але навіть найкращі лідери сьогодні безпорадні, бо змушені працювати в застарілих соціальних інститутах. Цивілізація Третьої Хвилі вимагає абсолютно нового типу еліти, оскільки лідери мають справу з набагато більш децентралізованим і різноманітним суспільством, ніж раніше ⁷⁶.

Еліта інформаційного суспільства націлена на розвиток інтелектуально-інформаційних ресурсів і знань, які є системоутворюючими чинниками діяльності та існування суспільства і держави, а тому мають використовуватися як найбільш ефективний засіб забезпечення національних інтересів і подолання суперечностей у різних сферах державної і суспільної діяльності.

У постіндустріальному суспільстві головне місце займають інформаційно-освітні технології, які створюються професіоналами з високими пізнавальними, розумовими і духовними здібностями. Отже, нам потрібні лідери, які володіють навичками критичного мислення, є інтелектуалами високого духовного рівня, здатні виконувати інтеграційні, інноваційні, культурно-просвітницькі функції, оскільки їх реалізація не є затребуваною на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Таку еліту не можна знайти випадково, її потрібно створювати.

Досліджуючи питання політичної еліти як предмету вивчення у зарубіжній і вітчизняній політичній науці, варто констатувати відсутність єдиного визначення та існування багатьох, навіть суперечливих, трактувань даного поняття у науковців. Це пояснюється тим, що кожний із них

⁷⁶ Toffler A. The Third Wave. New York: William Morrow and Company, Inc., 1980. 544 p.

виокремлює певний функціональний аспект цього феномену. Разом з тим, розкриваючи сутність феномену еліти, її глибинні зв'язки, внутрішні закони і особливості, дослідники демонструють спільну позицію у тому, що еліта – це привілейована верства суспільства; крім соціальних «статусних» показників (дохід, доступ до влади, освіта, престиж та авторитет), її відрізняють такі риси як інтелект, вплив на суспільство, моральність і духовність, воля і відповідальність, громадянськість і патріотизм тощо. Це така суспільна група, яка має відповідний тип свідомості, тип мислення, систему цінностей і культуру поведінки та управління. Важливим видається питання щодо функцій політичної еліти в сучасному демократичному суспільстві. Основними визначаються: забезпечення безпеки, соціально-політичної стабільності, дотримання певних правил поведінки та власного престижу серед представників міжнародних організацій, сприяння інтелектуальному й науково-технічному прогресу нації, розвиток демократичних ініціатив. Потенціал забезпечення реалізації першочергових функцій й завдань, які стоять перед нею, визначає доцільність й відповідність еліти історичним вимогам⁷⁷.

У працях теоретиків вказується на те, що у стабільних політичних системах оновлення та модернізація еліти здійснюється відповідно до чітко розроблених процедур, завдяки чому персональний склад елітарних груп з більшою чи меншою регулярністю змінюється, а сама політична система зберігає відносну стабільність. Інакше це відбувається в умовах трансформації політичної системи, у періоди політичної нестабільності, яка викликає зміни й у середовищі політичної еліти. Трансформацією еліти сучасні фахівці позначають процес *«змін, що відбуваються в межах групи правлячої еліти, зокрема отримання лідерських позицій новою групою всередині правлячої еліти або прихід до представників еліти іншої соціальної групи»*⁷⁸. Процес трансформації може бути зумовлений змінами ідеології і стратегії розвитку

⁷⁷ Постоловська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. С. 46.

⁷⁸ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. С. 25.

суспільства, супроводжуватися зміною методів оновлення еліти ... та допуском у правлячу еліту представників опозиційної еліти ⁷⁹. Серед іншого, науковцями виокремлюються дві тенденції трансформації еліти: 1) включення представників старої (попередньої) еліти до структури нової еліти: стара еліта інкорпорується до нової еліти як її частина чи як окремий фрагмент за будь-яких змін (причини: брак професіоналів у складі нової еліти; існування «перебіжчиків», які заздалегідь вийшли зі старої еліти; неможливість швидкого оновлення кадрів на всіх основних посадах); 2) формальне оновлення політичної еліти: копіювання чи запозичення ідей, традицій, норм, цінностей, звичаїв попередньої еліти. Це може відбуватися у відкритий спосіб через публічні заяви щодо поваги до загальнонаціональних цінностей, розриву з попередньою практикою. Але здебільшого запозичення проходить «контрабандним» шляхом, неопублічно, а іноді – всупереч публічним деклараціям ⁸⁰.

Погоджуємося із характеристикою трансформації або зміни еліти в періоди політичної нестабільності, яку надає О. Крюков: *«люди, які займали ключові позиції в державному управлінні, залишають свої посади, виникає багато вакансій, які заповнюються з порушеннями попередніх норм, традиційних для розформованої еліти. Суспільство практично ніколи не відчуває браку бажаних зайняти елітні позиції»* ⁸¹.

Це дозволяє визначити такі характеристики як виживання, збереження та адаптація політичної еліти у процесі її трансформації. Питання відносин старої й нової еліти є багатоаспектним. Передусім, воно завжди залишається проблематичним – і в стабільному, й в кризовому суспільстві. Цей аспект визначається як питання циркуляції еліти. В той же час циркуляцію еліти можна визначати і як обмін однієї еліти на іншу, і як переміщення з

⁷⁹ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. С. 25.

⁸⁰ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. С. 25.

⁸¹ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. С. 26.

позаелітарного в елітарний простір ⁸².

Формальна структура відображає відкрити, сформовану в ході державотворчих процесів, процедурно закріплену модель функціонування еліти, що визначає ієрархію розподілу та реалізації владних відносин у межах конкретної політичної системи. Неформальна структура характеризується наявністю закритих взаємодій еліти, які формально не закріплені, але здійснюють значний вплив на розподіл владних повноважень і процеси лобіювання політико-управлінських рішень.

Основною причиною розмаїття класифікацій еліт за типами є те, що дослідники цієї проблеми використовують різні засади.

По-перше, за походженням, за місцем проживання, за місцем народження та за регіональними показниками. Крім того відповідно до різновидів поколінь: довоєнне, воєнне, післявоєнне, перебудовче тощо, на вихідців з народу та вихідців з елітних родин ⁸³.

По-друге, за якісними характеристиками. Залежить від суспільно-політичного та економічного стану держави, що дає підстави говорити про так звану «еліту періоду кризи» та «еліту усталеного періоду».

По-третє, за місцем у політичній системі. Поділяється на правлячу (ту, яка безпосередньо володіє державною владою), і неправлячу (опозиційну) контр еліту (ту, яка веде боротьбу за владу) ⁸⁴. Правлячу еліту, у свою чергу, поділяють на вищу (вищі рівні управління, які приймають рішення загальнодержавного рівня), середню еліту, яка бере участь у підготовці і в обговоренні політичних рішень; адміністративну еліту (бюрократію), завданням якої є виконання політичних рішень. Вивчаючи проблематику правлячої еліти, варто зробити акцент на розроблених Г. Ендрувайтом ⁸⁵

⁸² Постолювська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. С. 64.

⁸³ Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. Хоми. Львів : «Новий світ-2000», 2016. С. 123.

⁸⁴ Page E. C., Wright V. Bureaucratic Elites in Western European States. A comparative analysis of Top Officials. Oxford: Oxford University Press, 2003.

⁸⁵ Постолювська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. С. 41.

поняттях «реальної» і «потенційної» еліти. «Потенційна» являє собою групу осіб, які прагнуть та володіють необхідними характеристиками, щоб зайняти у суспільстві владний статус, змінити «реальну» еліту. «Потенційна» еліта – це група, що прагне до реалізації власного впливу та його розширення. Прикладом «потенційної» еліти науковець називає контреліту, тобто еліту, опозиційну до «реальної». А остання, в свою чергу, може мати деякий резерв, або ж «резервну» еліту, що здатна замінити «реальну» еліту замість контреліти, яка виборює ці позиції».

По-четверте, за сферами громадського життя еліту поділяють на економічну (господарську), політичну, соціальну, наукову, релігійну, мистецьку тощо. Відповідно до видів політичної діяльності еліти поділяються на державні (адміністративний і депутатський корпус), муніципальні, утворюють такі структурні позиції владної ієрархії, як Голова і народні депутати Верховної Ради України, Президент України та Прем'єр-міністр України, а також це міські голови, їх заступники, секретарі та депутати обласної, районної у містах й міської рад (міста обласного та районного значення), партійні еліти та еліти громадських організацій (виступають у ролі груп тиску), керівники і заступники політичних партій та громадсько-політичних організацій та рухів.

По-п'яте, за способом формування еліту поділяють на відкриту й закриту. До відкритого типу еліт належать еліти, які допускають поновлення своїх рядів знизу доверху за рахунок нижчих верств або окремих представників інших еліт, у тому числі й супротивників. Відкриті еліти таким чином внутрішньо оновлюються, а це забезпечує їхню стабільність. Головне, щоб процес циркуляції еліт був регулярним.

По-шосте, за способом приходу і утримання при владі еліта поділяється на легітимну і нелегітимну. Легітимною, є еліта, влада якої приймається масами, а не нав'язана їм ⁸⁶. Отримати владу така еліта повинна за рахунок

⁸⁶ Ковалевський В. О. Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні. *Еліти і цивілізаційні процеси формування націй*. Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. С. 501-513.

підтримки населення. Панівні ж еліти, які здобули владу за допомогою насильства, є нелегітимні. Крім того, еліту поділяють ще й за формами здійснення елітарності. Відповідно до цього еліта поділяється на призначувану, виборну, спадкоємну та експансивну. Представники останньої проникають до еліти ззовні.

По-сьоме, за місцем у елітній ієрархії доцільно розділяти еліту на вищу, середню та нижчу. Вища – це еліта, яка ухвалює рішення або здійснює вплив на їх ухвалення на загальнодержавному рівні. Еліта середнього рівня обслуговує вищу⁸⁷. Науковці виділяють також й еліту нижчого рівня. За такою типологією до вищої еліти належать особи, які займають вищі посади у виконавчій і законодавчій гілках влади, політичних організаціях та групах тиску. Середню еліту складають депутати, високі посадові особи регіональних та муніципальних органів, а також бізнесмени і видатні діячі культури, тобто ті особи, які можуть впливати на ухвалення політичних рішень. До третьої ж групи (нижча еліта) можна зараховувати адміністративний апарат державних органів, керівників невливових громадських об'єднань.

По-восьме, відповідно до суспільної ролі і цінностей. Однією з найвідоміших є класифікація еліти за такими критеріями, як влада, багатство і статус. Ця класифікація попри недоліки доволі популярна й широко застосовується при вивченні еліти.

По-дев'яте, залежно від характеру елітної структури, під якою розуміють сукупність настанов і взаємовідносин між фракціями еліти, виокремлюють такі типи еліти, як «роз'єднана», «консенсусно єдина» і «ідеологічно єдина». Виходячи з цього для «роз'єднаної» еліти, що відповідає нестабільним політичним режимам, характерні мінімальний рівень ціннісного консенсусу і взаємодії між фракціями еліти щодо політичних інститутів, необмежена політична боротьба. «Консенсусна єдина» еліта, відповідає стабільним представницьким режимам, характеризується ціннісним консенсусом і взаємодією між фракціями еліти щодо наявних політичних інститутів.

⁸⁷ Пилипенко В. Є., Привалов Ю. О., Ніколаєвський В. М. Владна еліта у контексті суспільного розвитку. Київ : ПЦ Філіант, 2008. С. 76.

«Ідеологічно єдина» еліта наявна в стабільних непередставницьких режимах, в яких немає політичної конкуренції еліт, та які відрізняються ціннісним консенсусом і взаємодією між фракціями еліти щодо наявних політичних інститутів через домінування фракції, ідеологія якої визначає характер офіційного політичного курсу⁸⁸.

На думку В. Мілановскі, еліту можна структурувати в залежності від виконання нею відповідних функцій у сфері політичного управління: 1) «правляча політична еліта», яка безпосередньо здійснює процес політичного управління на різних рівнях; 2) «самостійно діючі еліти» – елітні групи, які програвши вибори, залишаються в полі публічної політики, опосередковано впливаючи на прийняття політичних рішень. При цьому, в даному сегменті формуються дві конкуруючі елітні групи (опозиція та прихильники проурядових сил), які прагнуть зміцнити свої позиції за рахунок включеності до політичних інститутів та впливу на формування громадської думки; 3) «потенційні еліти», які акумулюють прагнення до влади через актуалізацію ідеологічних пріоритетів і позиції; 4) «еліти в політиці», які не претендують на владні позиції, але їх авторитет і досвід використовується для задоволення цілей правлячої еліти; 5) «зв'язана група», тобто неформальне об'єднання політиків, що здійснює вплив на прийняття політичних рішень; 6) «селекторат», що включає в себе осіб (широке коло політичних активістів), які потенційно готові до виконання професійних функцій в політичній сфері⁸⁹. Пропонована модель поєднує вертикальний та горизонтальний рівні структурування еліти.

Дослідник В. Пилипенко⁹⁰ виокремлює типи еліти, що функціонують в українському суспільстві сьогодні. Цей поділ української еліти базується, в першу чергу, на її входженні у владні структури певного рівня. Тому він зводиться до виокремлення президентської, депутатської, урядової, силової,

⁸⁸ Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / пер. з франц. Г. Філіпчука. Київ : «Юніверс», 2004. С. 80.

⁸⁹ Хорішко Л. С. Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Запоріжжя, Львів, 2019. С. 90.

⁹⁰ Пилипенко В. Є., Привалов Ю. О., Ніколаєвський В. М. Владна еліта у контексті суспільного розвитку. Київ : ПЦ Філіант, 2008. 158 с.

дипломатичної, партійної, регіональної та ідеологічної еліт. Президентську еліту складають Президент України і члени Офісу Президента України, тобто помічники, радники, керівники аналітичних служб та служба охорони Президента. Депутатська еліта – це депутати Верховної Ради і керівники масових суспільних рухів, які мають суттєвий вплив на громадську думку, але не представлені в офіційних структурах влади. До урядової еліти зараховують членів уряду, тобто Прем'єр-міністра, міністрів і керівників Центрального банку України. До силової еліти належать впливові військові, керівники правоохоронних відомств, органів прокуратури, служби безпеки і розвідки. До партійної належать керівники політичних партій і громадських рухів; до дипломатичної – провідні дипломати; регіональна еліта складається з керівників обласних та районних адміністрацій, мерів міст, що є обласними та районними центрами; до ідеологічної – керівники засобів масової інформації, провідні журналісти, літератори, представники церкви.

Дослідниця В. Гошовська⁹¹ виокремлює такі підходи до структурування еліт:

I підхід – коли продовжують зводити елітні суперечності до боротьби так званих «кланів Рокфеллерів і Ротшильдів», проте не наводять належної доказової бази;

II підхід – висловлюється гіпотеза розколу еліт на три складові, а саме так званих «мінйял», «лихварів» і «регіональних лихварів». «Мінйяли» від лихварів відрізняються джерелом доходу фінансових інститутів, які контролюються відповідними групами (у «мінйял» ці доходи пов'язані з отриманням прибутку від валютного і фінансового ринків, а у «лихварів» головні джерела прибутку – традиційне кредитування і близькість до джерел емісії);

III підхід – якщо перенести цей підхід з фінансово-економічної сфери в сферу політичну, то «лихварі» перетворяться на політичні еліти, які роблять ставку на глобалізацію, орієнтовану не на якусь конкретно країну, а на світове

⁹¹ Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 14-15.

господарство і політичну структуру в цілому. «Міняйли» в цьому сенсі перетворюються на частину еліти країн так званих «регіональних лідерів». Метою цих елітних груп стає поворот процесів глобалізації назад та поділ єдиного світу на кілька зон, в яких може бути реалізована автаркія, тобто замкнутість зони на саму себе за мінімуму зовнішньої торгівлі. І, нарешті, «регіональні лихварі» – це імперська політична еліта, що ставить на глобальне та одноосібне лідерство у світі, або поділеному на зони, або представленим єдиним цілим. Сам по собі такий поділ досить цікавий, проте не може виступати як базис, адже базисом в кінцевому підсумку завжди виступають технології, організаційні і фінансово-економічні відносини, а не політичні уподобання.

IV підхід – для виділення великих структурних блоків у доволі складній системі світових еліт застосовують критерій діяльності елітних груп. Саме діяльність елітних груп визначає, які технології і ресурси використовуються, яка структура активів та пасивів еліт, на які політекономічні стосунки та функції вони спираються, в чому особливості їх взаємозв'язку з іншими елітними групами і верствами суспільства тощо.

У сучасному глобальному світі споживчого фінансизму за критерієм діяльності чітко виділяються три елітні групи. Природно, що такий розподіл не абсолютний, групи переплітаються між собою, часто мають спільних представників у структурах політичної влади тощо. Однак при цьому спосіб їх існування, економічні інтереси, механізми політичного домінування, істотно різняться.

Перша група – це, безсумнівно, господарі сьогоденного світу, фінансисти, або, як їх називають у ЗМІ, – бангстери. Вони є не тільки значною мірою господарями емісійних центрів, а й отримують і контролюють левову частку доходів глобальної економіки.

Друга група – це транснаціональні компанії традиційних галузей економіки, породжені другою виробничою революцією, а також міжнародні торговельні компанії (т.з. корпоратократія). Її розквіт припадає на роки

«холодної війни» з СРСР, а конкретно з другої половини 50-х років ХХ століття до краху СРСР в 1991 році. В останні 25-30 років вона перестала виступати конкурентом фінансистів у боротьбі еліт і перетворилася, по суті, на підпорядковану їм групу.

Третя група – поступово формувалася в останні 40 років й являє собою світову еліту, пов’язану з високими технологіями та, в майбутньому, з Третьою виробничою революцією. Чинником формування третьої групи еліти стала «холодна війна» між СРСР і США – своєрідний переддень Третьої виробничої революції. Саме в той період держави стали вкладати величезні ресурси в наукові дослідження та нові виробничі технології, які могли використовуватися як у військовому, так і в цивільному секторах економіки. Наприклад, в США, Японії саме держави сформували високотехнологічні сегменти, створили механізми їх фінансування, а також забезпечили трансферт технології з державного сектора у приватний для їх подальшої комерціалізації і використання для виробництва товарів та послуг у секторі кінцевого споживання домогосподарствами. Третю групу еліт можна назвати «силовиками», пам’ятаючи про вираз Френсіса Бекона «Знання – сила». Іншу назву для цієї групи, «гікономікси», запропонував відомий криптограф, один із керівників компанії Apple Д. Райс⁹².

Сучасні еліти організовані за принципом гетерархії. Гетерархія – це складна адаптивна система, що включає сильні стійкі мережеві (горизонтальні) зв’язки та пластичні, динамічні вертикальні зв’язки (організуючі ієрархії). Є гетерархії фінансистів, силовиків чи гікономіксів, корпоратократія, в яких внутрішнє співробітництво супроводжується постійною конкуренцією та мінливим балансом сил усередині самої гетерархії залежно від зміни зовнішнього середовища і внутрішніх обставин. Найважливішою характеристикою всіх елітних груп є їх наднаціональний характер. Наднаціональні ієрархо-мережеві структури правлячих еліт склалися ще в

⁹² Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 15.

останній чверті XIX і початку XX століть у період першої глобалізації. З тих пір лише змінювалися їх конфігурація, ієрархія, підпорядкованість і склад груп. При цьому світова еліта, тобто правлячий клас, ніколи не була єдиною. Більш того, вона практично ніколи в останньому сторіччі не ділилася жорстко по країнах і регіонах через панування метаполітики («мета» латиною означає «понад», коли ми говоримо про метаполітику, то розглядаємо єдність політики, економіки та культури, що реалізуються через владу)⁹³.

Американський соціолог і журналіст Девід Брукс у своїй книзі «Бобо в раю. Звідки береться нова еліта»⁹⁴ аналізує феномен нової еліти інформаційного століття – «богемної буржуазії» – «бобо». Книга описує освічений клас, який став за останні 20 років новою американською елітою. Для позначення цього класу автор вигадав неологізм «бобо» (bourgeois bohemian, богемна буржуазія). З точки зору ставлення до споживання, бобо пропагують розслаблений спосіб життя, де помітне споживання заборонено. Вони шукають середовище проживання людського масштабу і «сільську» атмосферу, живучи, як правило, у великих мегаполісах. Вони наполягають на якості довкілля та пропагують громадський транспорт і велосипеди. Вони цінують «мистецтво», особливо в його найсучасніших формах: сучасне мистецтво, рок-концерти тощо. У політичному плані бобо, як правило, підтримують екологів та/або соціалістичні партії. Їхнє захоплення великих міст відбулося в контексті різкого зростання цін на житло з середини 1990-х років до початку фінансової кризи і призвело до політики, яка помітно відрізняється від політики правих і традиційних лівих сил.

Реалізація елітою функціонального призначення в політичній системі відбувається на основі наявності високого рівня когнітивної структурованості мислення (здатність до соціалізації та інтеріоризації суспільно значущих цінностей), варіативності поведінки в різних політичних ситуаціях (сприйняття

⁹³ Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 16.

⁹⁴ Brooks David. Bobos in Paradise : The New Upper Class and How They Got There. URL: <https://www.scribd.com/document/37401284/les-bobos>.

та усвідомлення потоків інформації, здійснення вибору ефективної альтернативи), здатності мобілізувати суспільну більшість на здійснення перетворень, що відповідають її актуальним інтересам і потребам. Суб'єктність еліти визначається наявністю групової самосвідомості та високого рівня солідарності, що проявляється у прагненні до інституціоналізації⁹⁵.

Відповідно, політична еліта – це група людей, яка володіє статусом елітності (в силу таких якостей як висока когнітивна структурованість мислення, варіативність поведінки та соціально-орієнтований характер установки), об'єднана на основі ідейно-політичної платформи та здатна до інституціоналізації в політичній сфері.

2.2 . Трансформація політичної еліти у процесі демократичних перетворень сучасної України

Відлік історії сучасної політичної еліти належить вести з початку 90-х років ХХ століття, коли новообраний склад Верховної Ради України проголосив суверенітет і незалежність нашої держави. Політична ініціатива у вирішенні важливих питань належала Верховній Раді. Саме вона стала зразком виміру нової політики для номенклатурних робітників із старої партійної еліти. Однак стверджувати, що в цей час відбулося радикальне відновлення політичної еліти України, ми не можемо. Суперечливість умов формування і розвитку політичної еліти нашої держави породила суперечливі оцінки її характеру та можливостей. Популярності набуло твердження про те, що в якості керуючої еліти країні дісталася комуністично-тоталітарна номенклатура, яка завдяки своєчасній зміні гасел та своєчасному рекрутуванню в свої ряди лідерів-конформістів колишньої контреліти, змогла зберегти свою владу та майно. «Стара» політична еліта УРСР під впливом «перебудовчих» тенденцій і націонал-демократичного руху втратила свої позиції, трансформувалася, розпалася на дрібні угруповання. Вже перші кроки – вибори на з'їзд народних

⁹⁵ Хорішко Л. С. Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Запоріжжя, Львів, 2019. С. 88.

депутатів СРСР, вибори до Верховної Ради УРСР й місцевих рад 1989-1990 років показали тенденцію руйнації «старої» еліти та трансформації частини контреліти і місцевої еліти у нову політичну еліту України⁹⁶.

На думку І. Дзюби: *«Життєздатна еліта формується в процесі тривалого стабільного розвитку суспільства. У нас же відбувся раптовий викид у псевдоеліту, в якій змішалися залишки радянської партійної номенклатури, найметикованіші «ребята» з пізньокомсомольського господарства, політичні кар'єристи-демагоги, сумнівного походження скоробагатки. На «дикому Заході» кажуть, що нувориші дають у другому поколінні політиків, а в третьому – вже й інтелектуалів. Наші ж нувориші – універсали, вони вже в першому поколінні є всім»*⁹⁷. Тому співпраця регіональної номенклатури з новими політичними силами, керівниками промисловості й новітніми підприємницькими об'єднаннями, криміналізованими угрупованнями та їх подальша дифузія стали «гумусом», який живив нове, тепер уже регіональне ненорменклатурне елітне середовище. В регіонах виникали утворення, які можна визначити як *«контактно-дифузійні корпоратизовані регіональні групи»*. Досягнення відносного консенсусу між ними ознаменувало закінчення першого етапу формування національної еліти – майбутньої стратегічної еліти України.

Другий етап формування нової еліти вимагав реалізації на національному рівні інтересів регіональних політичних еліт – колишніх територіальних партійних груп. Вони також проходили через відповідну стадію пошуку власного місця у новому політичному середовищі та усвідомлення своїх нових інтересів. В умовах невизначеності більшість віддалених від центрів еліт обрали тактику вичікування. Деякі з них, навпаки, скористалися новими обставинами, щоб перегрупуватися. Крах КПРС одночасно свого часу став й крахом системи номенклатурного кадрового відбору, централізованого

⁹⁶ Козловська Л. В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-і роки). Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Одеса, 2000. 22 с.

⁹⁷ Дзюба І. На «еліту» надійся, а сам не плошай. *Національна безпека і оборона*. 2003. № 9 (45). С. 36-38.

контролю за кадровими перестановками і, відповідно, сприяв оформленню регіональних «кланів» як самостійних політико-економічних сил. «Регіональні лідери», фактично, свого роду «удільні князьки», особливо похилого віку, в деяких випадках поступилися місцем (хоча й не без бою) молодшим і більш спритним особам, які користувалися підтримкою місцевих підприємницьких і кримінальних структур, з котрими був змушений рахуватися Київ. Пострадянські безладдя, хаотичні зміни в законодавстві України, лібералізація зовнішньоекономічної діяльності відкрили регіональним керівникам широкі можливості для накопичення ресурсів впливу⁹⁸.

В аналітичній доповіді фахівців Інституту соціології НАН України «Правляча еліта сучасної України» (1998 р.)⁹⁹ обґрунтовано думку про те, що за умов трансформаційних процесів застій роботи суспільних інститутів певним чином компенсується активністю еліт. Тому в такий період суттєво підвищується роль елітарних груп. Водночас спостерігається певна суперечливість ситуації. З одного боку, в умовах невизначеності значно посилюється роль еліти у прищепленні певних оцінок та цінностей, а з іншого – низький рівень суспільної довіри до цієї групи. У пострадянських державах період трансформації став надзвичайно складним. Це пов'язане з тим, що не було сталих і успішних традицій державотворення, або вони склалися аж занадто давно, в інші історичні епохи. Тому процес кардинальних суспільно-політичних перетворень відбувається водночас із розбудовою держави. А це означає, що і у складних умовах відбувається становлення національної еліти. У вагомості консолідуючої ролі політичної еліти у період складних умов соціальної та політичної трансформації переконано багато вітчизняних науковців. Наприклад, І. Равлик¹⁰⁰ саме її називає ключовим суб'єктом творення консенсусу у суспільстві: *«Політичній еліті належить ключова роль*

⁹⁸ Постолювська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. С. 140.

⁹⁹ Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парохонська О. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь. № 10. Київ, 1998. 92 с.

¹⁰⁰ Равлик І. О. Консолідуюча роль політичної еліти у перехідному суспільстві. *Гілея : науковий вісник* : Збірник наукових праць. Київ : ВІР УАН, 2011. Випуск 48. С. 549.

у реалізації національної ідеї, окресленні суспільних інтересів, формуванні та реалізації стратегії розвитку держави, визначенні пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики. Політична еліта в період радикальних перетворень перебуває в ролі колективного творця принципів переформатування від однієї системи до іншої. Політична консолідація включає певну єдність еліти та суспільства навколо аксіологічних пріоритетів розвитку (що має мінімізувати суперечки відносно типу режиму, економічної системи тощо), а також спільно визнаних правил та норм політичної взаємодії».

В Україні середини 1990-х рр. склалася ситуація навіть не двовладдя, а регіонального багатовладдя, коли теоретично рівну силу мали і рішення всенародно обраного Президента України, і рішення регіонально обраного місцевого керівника. Принцип «демократичного централізму» виконавчої влади було остаточно скасовано: Президент не мав права звільняти з посади керівника, який саботував його рішення або ж приймав прямо протилежні. Таке становище було ліквідовано за часів президентства Леоніда Кучми. Після перемоги Л. Кучми на президентських виборах 1994 р. переважну більшість його Адміністрації склали земляки – дніпропетровці, які, як правило, працювали в радянських органах або у ВПК на території Дніпропетровська та області. Це, в свою чергу, започаткувало розподіл дніпропетровців на «людей Президента» та «людей П. Лазаренка». Цей процес остаточно викристалізувався з призначенням П. Лазаренка спочатку на посаду першого віце-прем'єра, а потім – прем'єр-міністра, а також в міру того, як до Кабінету міністрів П. Лазаренка увійшли його соратники по роботі у Дніпропетровській області. Прихід П. Лазаренка до Києва супроводжувався виходом на національний рівень деяких бізнес-структур із Дніпропетровська, зокрема «Єдиних енергетичних систем України», що їх прем'єр публічно називав «надійними і такими, що гарно себе зарекомендували». Втрата П. Лазаренком політичного впливу спричинила і втрату колишніх можливостей тих бізнес-

структур, які він так високо оцінював ¹⁰¹.

При президентстві В. Ющенка, чіткого регіоноцентричного домінування не спостерігалось, замість нього існував класичний «непотизм» (кумівство) – переважання для кар'єрної і владної стратифікації опосередкованих сімейно-родинних зв'язків. За часів В. Януковича, на виборах Президента 2010 р. відверто спостерігалось повторення першого періоду президентства Л. Кучми, за якого абсолютну більшість центрально-владних керівників різного рівня складала його земляки – вихідці з Донбасу. У загальному вимірі головним принципом формування регіональної еліти виступає забезпечення інтересів бізнес-структур. У той же час поступово формується тенденція до зростання громадянської активності, яка може порушити монополію фінансово-промислових груп ¹⁰².

З цього приводу дослідник О. Демченко ¹⁰³ зазначав, що *«на даному етапі, в Україні відбуваються початкові процеси інституціоналізації груп інтересів, артикуляції й боротьби за здійснення цих інтересів. Зовнішня динаміка груп інтересів, яка має, переважно, спрямовуватися на державні органи, гальмується недовірою до них, невисокою їх репутацією, тим, що в суспільній свідомості вони сприймаються як чутливі лише до підкупу. Нестача коштів для підкупу і можливостей до його організації приводить до визнання власного безсилля. Тому важливою причиною невисокої активності груп слід визнати очікування неефективності затрачених зусиль, неефективності своєї діяльності і меншовартості свого впливу»*. Значну роль у формуванні регіональної політичної еліти в українському суспільстві відіграють родинні зв'язки та особистісні стосунки політичних акторів. Фахівцями відзначено спільність поглядів щодо питання осіб, які мають владу: по-перше, уряд; по-

¹⁰¹ Постоловська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. С. 141.

¹⁰² Постоловська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. С. 143.

¹⁰³ Демченко О. А. Групи інтересів в засобах масової інформації : вплив на політичний процес в Україні : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетровськ, 2007. С. 15.

друге, парламенти; по-третє, державні чиновники; по-четверте, представники церковної еліти; по-п'яте, еліти засобів масової інформації; по-шосте, представники профспілок і т.д.. Важливим ресурсами кланово-олігархічного впливу стали представники у владі та засоби масової інформації.

На ґрунті аналізу праць українських науковців та експертів можна сформулювати наступні характеристики інтеракцій різних груп представників політичної еліти: зростаюче протиборство політичних сил, ототожнення амбіцій окремих політичних партій, рухів та лідерів з інтересами народу; відсутність ефективної взаємодії законодавчих, урядових та судових структур, падіння підтримки та довіри громадян до їх діяльності, що створює підґрунтя для суспільно-політичного напруження, песимізму та розвитку радикальних деструктивних організацій і об'єднань; ігнорування права, прагнення будувати свою діяльність на підставі закритих від суспільства неформальних правил та приватних домовленостей; сепаратизм регіональних лідерів та розмиття параметрів соціального порядку; ціннісно-етичний, ідеологічний та загальнокультурний вакуум, що приводить до розвитку популізму та інформаційної агресії¹⁰⁴.

В незалежній Україні процес політичної елітаризації характеризується деякими особливостями. По-перше, управлінська безпорадність керівної політичної еліти не формує логіку її дій, тобто саморегулювання відсутнє. По-друге, декларації лідерів і їхні практичні дії різко відрізняються. По-третє, в масовій свідомості влада дедалі більше оцінюється з недовірою, а її дії нашоухуються на прихований спротив у різних формах¹⁰⁵. Тому сама політико-управлінська влада дуже часто є джерелом напруги, яке зростає в міру підвищення недовіри до неї та її дій. Це дає підставу зробити висновок про розширення саморуйнівної діяльності політико-елітарних структур, цілу низку штучно викликаних бюрократією перманентних криз у взаємовідносинах

¹⁰⁴ Афонін Е. А., Крюков О. І. Проблеми становлення політико-управлінської еліти в перехідних суспільствах (деякі підсумки 2007 року). *Сучасна політика. Політики і політологи про неї*. Київ : ІПЕНД, 2008. Вип. 12. С. 30-31.

¹⁰⁵ Журавський В. Політична еліта України : теорія і практика трансформації / В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко. К. : Логос, 1999. 283 с.

усередині політичної еліти, а також між суспільством та правлячою політичною елітою.

Разом з тим, роль національної політико-управлінської еліти в українському суспільстві важко переоцінити, оскільки саме від неї залежить рівень управління розвитком держави, ефективність і дієвість функціонування органів державної влади, консолідація суспільства навколо національної ідеї, мети, визначення шляхів виходу із кризових станів суспільства та стратегічних завдань його розвитку. Саме на це звертає особливу увагу український учений О. Лавренко, підкреслюючи, що *«прийняття чи відсутність рішень із соціальних питань бюрократично організованими елітами» стає джерелом історичних змін і може спричинити як розвиток, так і стагнацію чи анемію суспільства. Якщо еліта спроможна вловити те, що Дж. Міль назвав «*principia media*» суспільства, основні тенденції його розвитку, то вона може мати «основу для прогнозу», «основу для розуміння шляхів виходу із кризових станів суспільства»*¹⁰⁶. Саме тому історична роль вищої політико-управлінської еліти полягає також у тому, щоб своїми рішеннями і діями сприяти забезпеченню узгодженості власних і спільних інтересів, приватних, індивідуальних інтересів окремих суб'єктів та інтересів суспільства в цілому¹⁰⁷. В умовах прискореної урбанізації українського суспільства роль політико-управлінської еліти як важливого інструмента динамічного розвитку суспільства саме й полягає в забезпеченні ефективності соціальних, економічних, технологічних, соціально-психологічних процесів, які відбуваються в суспільстві, у тому, щоб модернізувати систему державного управління, подолати інерцію, усталені стереотипи мислення, що сприятиме досягненню позитивного результату¹⁰⁸.

Однак, хотілося б нам того чи ні, а сучасна політико-управлінська еліта – це *«посттоталітарна еліта»*. Досвід років незалежності свідчить, що

¹⁰⁶ Лавренко О. Трансформація суспільства і концепція «кругообігу еліт». *Українська еліта та її роль в державотворенні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (18-19 травня 2000 р.). К., 2000.

¹⁰⁷ Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. К. : Вид-во НАДУ, 2005. С. 57.

¹⁰⁸ Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. К. : Вид-во НАДУ, 2005. С. 34.

попередня номенклатурна еліта лише змінила лише свій «окрас» (з партнократичного на псевдодемократичний). Влада, що здійснювалася донедавна в основному партноменклатурою, а зараз новою елітою, успадкувала від старої еліти майже все, що дає змогу назвати її дзеркальним відображенням останньої. Вона складається з людей, які виховувалися в одних і тих же тоталітарних умовах, а звідси, отримавши колосальний досвід прихованої, закамуюфльованої підприємницької діяльності, вони набули досвіду брехні, мімікрії, який повним обсягом перенесли на ринкову економіку. На основі вищесказаного слід зазначити: по-перше, номенклатурна еліта фактично збереглася, легалізувавши свій статус; по-друге, нові умови породили номенклатуру зі своєю корпоративною свідомістю, груповими (клановими, кастовими), а не суспільними інтересами ¹⁰⁹.

Після подій Революції Гідності та ганебної втечі президента В. Януковича конституціоналізм в Україні був частково відновлений і парламент повернувся до демократичного функціонування. У той же час, неформальні авторитарні політичні практики, встановлені або підсилені режимом В. Януковича не перестали діяти, а лише були трохи обмежені. Г. Зеленько основну причину такого негативного явища вбачає *«у збереженні механізмів кооптації політичного класу, створених за президентства саме В. Януковича»*. Саме завдяки такій кооптації створено *«вузький соціальний прошарок, який займається професійною політикою і має бізнесові або інші зв'язки з певною фінансово-промисловою групою, завжди перебуває у її орбіти, виходячи то як публічний політик, то тимчасово пересувається «в тінь», однак ніколи не полишає це коло»* ¹¹⁰.

Як наголошує О. Корнієвський ¹¹¹, суспільство потребує дієвого контролю за владою, саме це було метою Революції Гідності, але суб'єкти

¹⁰⁹ Журавський В. Політична еліта України : теорія і практика трансформації / В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко. К. : Логос, 1999. 283 с.

¹¹⁰ Зеленько Г. І. Політична система та політичний режим : пошук ліків від вірусу самознищення. *Національна єдність у конкурентному суспільстві* : аналітична доповідь за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 9-10.

¹¹¹ Корнієвський О. Громадянське суспільство та правляча еліта : проблеми взаємовідносин у сучасній Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 115-125.

політичної влади знову закрили соціальні ліфти та відгородилися від народу, діючи за старими правилами. Саме тому на президентських і парламентських виборах 2019 р. народ знову виступив за масштабну зміну влади і наділив владним статусом відомих у суспільстві, але раніше не представлених у політиці осіб. Достатньо сказати, що дві з трьох партій, що перемогли на виборах до Верховної Ради («Слуга народу» та «Голос») не привели до парламенту жодного депутата попередніх скликань. Безумовно, це створює величезні виклики для стабільності політичної системи, але і свідчить про прагнення громадянського суспільства пришвидшити реформи та реалізувати нову стратегію розвитку країни.

Пусковим механізмом для оновлення владних еліт та відповідно, зміни політичних поколінь стали чергові президентські та подальші позачергові парламентські вибори у 2019 році, які уможливили входження в коло загальнодержавних та регіональних політичних еліт нових облич, зокрема тих, хто перебував у тіні громадського дискурсу, однак на хвилі оновлення еліт, зміг увійти у вищі ешелони влади. Цьому сприяв «ефект парасольки», який забезпечила їм політична партія «Слуга народу». Основний меседж, що транлювався під час позиціонування нових еліт – повне «перезавантаження» влади через відкриття альтернативних каналів рекрутування у «велику» політику тих людей, чий потенціал у сфері публічного адміністрування досі був нереалізованим: на противагу «патрон-клієнтському» формату залучення до кола «обраних» високопосадовців, що активно використовувався центральною та місцевою владою починаючи з 1991 р., було запропоновано відкритий «ЛІФТ» для всіх зацікавлених у здійсненні державного управління. У цьому політичному кроці були свої переваги і недоліки. Так, зокрема, при запуску вертикальних каналів рекрутування у велику політику, був переважно використаний принцип рандомізації – випадкового обрання нових облич, які мали вкрай малий досвід у сфері державного управління, у тому числі обмежені компетенції в здійсненні регіональної політики. Це спровокувало нарощення реваншистського потенціалу у колі представників колишньої політичної еліти

112.

Володимир Зеленський та його новостворена партія «Слуга народу» на президентських і парламентських виборах 2019 року чітко заявили, що прагнуть замінити старі політичні еліти новими людьми. На парламентських виборах його партія висунула лише кандидатів, які раніше не були представлені в парламенті. Таким чином, перемога на виборах призвела до сильнішої зміни еліт, ніж після масових протестів 2004 і 2014 років. Після виборів 2019 року зникли не лише старі соціалістичні еліти. Більшість політичних еліт 2020 року навіть не були політично активними до 2014 року. Однак після 2019 року соціально-демографічний профіль політичних еліт залишився схожим на їхніх попередників.

З 2015 року середній вік українських політиків не перевищував 50 років. Частка жінок дещо зросла. Щодо професійної приналежності, то показники залишилися на рівні попередніх років – за винятком зростання групи з сектору розваг/медіа. Єдиною помітною зміною тенденції є різке скорочення частки мультимільйонерів – найімовірніше, через прихід новачків у поєднанні з боротьбою з корупцією та ухваленням закону про деолігархізацію. До 2023 року частка мультимільйонерів серед політичної еліти впала до рівня нижче 10%, що означає, що з моменту приходу до влади Володимира Зеленського вона скоротилася приблизно вдвічі ¹¹³.

Оскільки Володимир Зеленський систематично робив ставку на новачків у політиці, вирішальною характеристикою політичних еліт став брак політичного досвіду. Це мало три важливі наслідки. По-перше, деякі з кандидатів Володимира Зеленського виявилися непридатними або невідповідними. По-друге, Володимир Зеленський часто керувався власною

¹¹² Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної; Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, 2022. С. 20.

¹¹³ Chorna Oksana, Pleines Heiko. Ukraine's Political Elites : Composition and Changes from 1992 to 2023. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/97089/ssoar-ukrainad-2024-7-chorna_et_al-Ukraines_Political_Elites_Composition_and.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-ukrainad-2024-7-chorna_et_al-Ukraines_Political_Elites_Composition_and.pdf.

оцінкою надійності та компетентності кандидатів. Наприклад, він порівняно часто залучав до своєї внутрішньої команди людей, з якими працював у сфері розваг до початку політичної кар'єри. По-третє, Володимир Зеленський часто вступав у конфлікт з тими представниками політичної еліти, які вже перебували на посадах до його перемоги на виборах і не могли бути звільнені ним.

У середовищі, яке подекуди корумповане та обтяжене боротьбою за політичну владу, є сенс замінити старих посадовців і покладатися на людей, які вже довели свою лояльність. Широкомасштабна агресивна війна Росії з викриттям шпигунських мереж і планів замаху на президента лише підкріпила цю логіку. Крім того, гострота ситуації зробила першочерговим завданням наявність компетентних людей на місцях. Як наслідок, плинність еліти зростає. За перші два роки війни, наприклад, половина міністрів і більше половини губернаторів областей були призначені заново.

Як наслідок, багато людей, яких Володимир Зеленський знав ще з часів своєї роботи телеведучим і продюсером, посіли впливові політичні посади. Найяскравішим прикладом, безумовно, є Андрій Єрмак, який працював із Володимиром Зеленським у 2010 році, а у 2020 році очолив президентський офіс. Іншим прикладом є Сергій Іонушас, чия юридична фірма представляла інтереси продюсерської компанії Зеленського «Квартал 95». Він відповідав за правову реформу у передвиборчій команді Зеленського у 2019 році, а згодом був призначений головою Комісії з питань правової реформи при Президентові України.

У парламенті він очолив комітет з питань правової політики. Як наслідок, серед політичної еліти 2023 року було багато людей без тривалого політичного досвіду, багато юристів, часто з фокусом на медіа-праві, а також значна частка з сектору розваг/медіа.

Нарешті, навіть під час війни тривають конфлікти з представниками політичної еліти, які були призначені або обрані незалежно від президента та його парламентської більшості. Найбільше це стосується суддів Конституційного суду та місцевих мерів. В обох випадках багато хто з тих, хто

обіймав ці посади, були очевидно корумповані. Однак процес заміни часто організований таким чином, що одночасно просуває лояльних осіб на впливові посади, збільшуючи таким чином політичну владу президента і його команди.

У випадку з Конституційним судом закон від грудня 2022 року надавав президенту і парламенту право призначати по третині суддів, що означало, що президент і його парламентська більшість значною мірою визначали б склад нового суду. Під тиском ЄС закон було змінено, але торгівля впливом все одно залишилася. Ще одна боротьба за владу розгорнулася між Зеленським та кількома впливовими мерами, обраними на місцевих виборах. Знову ж таки, багато мерів були явно корумпованими, але основний мотив їхнього усунення, схоже, був пов'язаний з усуненням політичних конкурентів ¹¹⁴.

Водночас для демократії та верховенства права важливо, щоб політична еліта рекрутувалася відповідно до встановлених процедур та критеріїв, пов'язаних з ефективністю роботи. З цією метою для державних антикорупційних органів були розроблені складні процеси відбору. Поки діє воєнний стан, склад політичної еліти визначається переважно шляхом поєднання особистого відбору президентом та інституціоналізованих процесів відбору.

Як слушно констатує науковець І. Лопушинський ¹¹⁵, аналіз стану політико-управлінської еліти в сучасній Україні дає підстави зробити такі висновки: 1) в Україні немає цілісної та ефективної політико-управлінської еліти, яка відповідала б загальнонародним інтересам, конкретно-історичним умовам, традиціям і менталітету українського народу; 2) у населення України склався переважно негативний образ правлячої еліти, оскільки вона не виконує всі важливі соціальні функції, необхідні у стабільному суспільстві – референтної групи, взірця суспільної поведінки, морально-психологічного мобілізатора та провідника мас; 3) процес формування сучасної демократичної

¹¹⁴ Chorna Oksana, Pleines Heiko. Ukraine's Political Elites : Composition and Changes from 1992 to 2023. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/97089/ssoar-ukrainad-2024-7-chorna_et_al-Ukraines_Political_Elites_Composition_and.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-ukrainad-2024-7-chorna_et_al-Ukraines_Political_Elites_Composition_and.pdf.

¹¹⁵ Лопушинський І. П. Формування української політико-управлінської еліти : сучасний погляд на проблему. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 29.

управлінської еліти буде довгим і складним. Це сьогодні пов'язано з інтенсивними маргінальними процесами в суспільстві, що є одним із засобів раціоналізації соціального порядку останнього; 4) перспективи щодо формування сучасної політико-управлінської еліти пов'язуються з уходженням у життя нових поколінь, вихованих в умовах незалежної України і непов'язаних з тоталітарним минулим.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України практично завершило процеси формування політичної нації і значно нівелювало ті соціально-політичні розмежування, які в Україні завжди породжували кризу ідентичності – релігія, мова, етнос, зовнішньополітичні орієнтації. Трагічні реалії, пов'язані з повномасштабним російським вторгненням, сприяли прискоренню формування серед українців певних монадних спільностей, згуртованих навколо таких стійких ідеологем, як сильна нація, сильна держава, єдина державна мова, спільний ворог, захист через інтеграцію до ЄС та НАТО. Такі результати нині є стійким трендом, оскільки українське суспільство демонструє їх уже восьмий рік поспіль. Також в Україні стала виразною національна ідея – вистояти у війні з росією і національна ревіталізація¹¹⁶.

Водночас у повоєнній Україні залишаються проблеми системного характеру, які стосуються інституційної спроможності держави. Хоча війна здивувала нас і в цьому питанні, оскільки державні інститути продемонстрували неочікувані стійкість і спроможність. І це свідчить про істотні якісні зміни і у системі політичних інститутів. Йдеться про: 1) посилення процесів політичної конкуренції завдяки розширенню повноважень парламенту і поверненню до парламентсько-президентської республіки; це посилило процеси дисперсії влади, що відповідає українській ментальності; 2) запровадження електронного декларування для народних депутатів, депутатів місцевих представницьких органів, державних службовців, чиновників та ін.,

¹¹⁶ Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної; Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, 2022. С. 16.

що є фактором, який істотно знижує політичну корупцію; 3) децентралізацію фінансів і адміністративно-територіальну реформу, що стимулює розвиток регіонів і так само створює підстави для посилення політичної конкуренції завдяки дифузії влади; 4) запровадження пропорційної виборчої системи з регіональними списками і преференційним голосуванням до парламенту стимулює оновлення політичних партій; 5) запровадження державного фінансування політичних партій знижує їх залежність від олігархічного капіталу; 6) реформу держслужби, основна ідея якої філософія сервісно орієнтованої держави та формування антикорупційних органів; 7) істотне посилення організацій громадянського суспільства і трансформація ціннісної системи, зміна зовнішньополітичних пріоритетів у напрямі європейських цінностей і тут у соціумі також спрацьовує «закон сполучених посудин»; 8) посилення міжособистісної та інституційної довіри, яке спостерігається від початку повномасштабного російського вторгнення, що є основою для розвитку соціального капіталу. Як наслідок Інтегральний індекс демократії в Україні істотно покращився змінившись з 4,61 пункту у 2017 році до 3,39 у 2020 році. Зважаючи, що за цими цифрами стоять вкрай малорухливі маркери, це свідчить про дуже істотні якісні зміни країни. Таких змін не було ані після майдану 2004 року, ані після так званого Євромайдану. З огляду на те, що такі нововведення мають кумулятивний ефект, це дає підстави для оптимізму щодо інституційних змін політичної системи України і істотного впливу олігархів на українську політику. Водночас нинішні олігархи – це похідна від структури власності. Війна послабила олігархів, «обнулила» політичну сцену і наразі у ФПГ зникла необхідність грати на політичній сцені по причині того, що війна поставила політичні процеси на паузу. Тому наразі можемо говорити про певні інституційні і соціокультурні зміни в Україні, які швидше створюють сприятливі передумови для деолігархізації країни ¹¹⁷.

¹¹⁷ Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної; Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, 2022. С. 17.

Окремо стоїть питання з політичними елітами країни. «Це проблема участі політичної еліти у тих війнах, де вирішується доля Батьківщини». Насамперед українською спільнотою ставиться питання «Чи мали б українські нардепи воювати на фронті?»¹¹⁸, так само, зрештою, і олігархи та бізнесмени. Адже від діяльності і позиції бізнес-еліти залежить не лише фінансово-економічна безпека країни, але і здатність держави до виживання, особливо в умовах теперішньої агресії рашистської рф проти України. С. Грабовський зазначає: *«24 члени Палати Лордів загинули на різних фронтах Першої світової, серед них лейтенанти, капітани, майори, полковники і навіть фельдмаршал. Поклали своє життя за свою Батьківщину і 19 членів Палати Громад. При цьому найстарша у Європі парламентська демократія зуміла поєднати постійну роботу обох палат зі службою в армії та на флоті значного числа їхніх членів. Серед них був і Вінстон Черчилль...»*¹¹⁹. У світлі вище сказаного постає закономірне запитання: а що ж українські нардепи? Кілька десятків із них «засвітилися» в лавах ТРО (в основному під час оборони Києва, і тільки одиниці – у складі ЗСУ. Це при тому, що власне депутатська робота нині не така й обтяжлива, законопроекти готують Офіс президента та Кабмін, пленарні засідання нечасто. Складається враження, що нардепи, середній вік яких наразі 43 роки (а середній вік депутатів від «Слуги народу» та «Голосу» – такий, як у Черчилля під час Першої світової), цінують себе значно вище за британських лордів і не хочуть наражатися на небезпеки.

Видатний філософ ХХ ст. Й. Хейзинга, досліджуючи середньовічну Західну Європу, дійшов висновку, що саме тоді складається уявлення про покликання суспільних страт, формується головне завдання і відповідальність перед Богом за власне призначення. *«У тій прекрасній картині, у вигляді якої уявляли державу і суспільство, за кожним зі станів визнавали не ту функцію, де вона виявляла свою корисність, а ту, де вона виступала своїм священним обов'язком або своїм сяючим блиском. При цьому можна було жалкувати про*

¹¹⁸ Грабовський Сергій. Чи мали б українські нардепи воювати на фронті? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/chy-maly-bukrayinski-nardepy-voyuvaty-na-fronti>.

¹¹⁹ Грабовський Сергій. Чи мали б українські нардепи воювати на фронті? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/chy-maly-bukrayinski-nardepy-voyuvaty-na-fronti>.

духовність, що вироджується, про занепад лицарських чеснот у той же самий час жодною мірою не поступаючись ідеальною картиною: навіть якщо людські гріхи перешкоджають здійсненню ідеалу, він зберігається як мірило і основа суспільного мислення». У такій картині світу аристократія («кращі люди») повинна була являти собою найкращу (елітну) частину суспільства. Філософ пише: «Господь наказав простому народу з'явитися на світ, щоб трудитися, обробляти землю або торгівлею добувати собі надійні засоби для життя; духовенству призначено вершити справу віри; аристократія ж покликана звеличувати чесноту і дотримуватися справедливості – діяннями і звичаями прекрасних осіб цього стану виявляючи люстерко всім іншим. Вищі завдання країни: підтримка церкви, поширення віри, захист народу від утисків, дотримання загального блага, боротьба з насильством і тиранією, зміцнення миру...»¹²⁰. Таке призначення суспільної еліти лягло в основу «коду Заходу», ставши одним із базових принципів європейської цивілізації. Перед сучасними українознавцями стоять надзвичайно серйозні завдання, як у період війни проти російського фашизму, так і по тому. Враховуючи такі реалії наукове українознавство може й повинно бути ефективним чинником у наближенні української перемоги. Адже гібридний характер агресії путінської ерефії проти України нікуди не зник. Пропагандистські війська Кремля продовжують активно промивати мізки як багатомільйонній аудиторії росіян в середині самої рф, так і чималій кількості русофілів за кордонами Московії, проводячи проти українців ще і ментальну війну.

Отже, «...завданням сучасного українознавства діаспори та матірньої України є активне поборювання неоімперії Кремля і путлер-рейху усіма можливими способами, доступними науці, та популяризація її надбань для широкого загалу, як найефективніший спосіб протистояння кремлівській брехні»¹²¹. Держава і нація залишатимуться сильними, коли вони

¹²⁰ Грабовська І., Настояща К., Талько Т. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України (300-річчю від дня народження Григорія Сковороди присвячується). *Українознавчий альманах*. 2022. Випуск 31. С. 72-81.

¹²¹ Грабовська І. М. Сучасне вітчизняне та закордонне українознавство в реаліях війни путінської неоімперії проти України. *Україна в контексті соціогуманітарних викликів сучасності : історичний*

консолідовані. Проте, цей процес не відбувається автоматично. Як суспільно значимі сенси, так і консенсус повинні виробляти еліти. До того ж еліти, орієнтовані на конкретну людину, яка не вкладається у прокрустове ложе кенсіанського індивіда. До речі, ідеї щодо людини як єдності двох світів: матеріального й ідеального, домінування якогось з них і визначає її тип поведінки, фактично ніколи не зникали з роздумів дійсно філософських, інша справа, що вони ігнорувались пріоритетними ідейними течіями певних епох.

До того ж «в умовах глобальних загроз і глобальних викликів українці повинні створити потужну систему національних цінностей і міфів, які б примусили нас поважати самі себе, оскільки міф меншовартості, міф меншого брата вже вичерпали себе. Тільки в умовах, коли ми повіримо у власні сили і станемо розбудовувати своє життя, а не шукати порад і порятунку в інших країнах, навіть дуже потужних, ми станемо економічно розвинутою європейською державою. Чи має Україна можливості і ресурси для нарощування геополітичного потенціалу? Має і повинна їх використати»¹²², – стверджує Л. Чупрій.

Ще одним найсерйознішим завданням сучасних еліт, і українські тут не повинні бути винятком, є формування, розвиток, забезпечення ефективного існування та стабільного функціонування суспільних інститутів, розвиток регіонів та громад. Окремі видатні інтелектуали країни все ж не можуть гарантувати її успішного існування у сучасному світі. Для цього повинні бути в наявності та діяти саме різноманітні суспільно значимі інституції в державі: від самої держави до громадянського суспільства. Як зазначає Ф. Фукуяма, «...вивчення «розвитку», тобто часових змін у людських суспільствах, не зводиться до каталогізації незліченних видатних постатей, подій, конфліктів та політичних рішень. Воно обов'язково повинне зосереджуватися на процесі виникнення, зміни та занепаду політичних інститутів. Щоб зрозуміти стрімкі

досвід та перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). 17 травня 2022 року. Переяслав, 2022. С. 73.

¹²² Чупрій Л. Особливості становлення геополітичної суб'єктності України в умовах глобалізації. *Геополітика України : історія і сучасність* : зб. наук. пр. Ужгород : ДВНЗ УжНУ, 2020. Вип. 2 (25). С. 34.

*політико-економічні зміни сучасного світу, потрібно розглядати їх у контексті довгочасної історії базової інституційної структури суспільства»*¹²³.

Українській правлячій еліті необхідно знайти оптимальні шляхи подолання ряду кризових станів і дестабілізуючих явищ у суспільстві, найбільш виразними з яких є наступні: криза проникнення, тобто подолання роз'єднаності в середовищі правлячої еліти і розбіжностей центральної і регіональних еліт як основного критерію життєздатності політичної системи; криза інтеграції, тобто необхідність подолання відцентрових тенденцій як у внутрішньому, так і зовнішньополітичному курсах; криза легітимності, тобто пошук і створення правових основ контролю нееліт за діяльністю еліт; криза участі, тобто залучення громадян непривілейованих груп у суспільно-політичне життя шляхом розширення інституціоналізації політичної діяльності; криза розподілу, тобто введення динамічних систем перерозподілу суспільного продукту і створення для цих цілей відповідних інститутів соціального захисту на основі принципу субсидіарності з метою соціально-політичної консолідації суспільства¹²⁴.

Враховуючи те, що реформа децентралізації є не до кінця завершеною, то в умовах існуючого стану речей, необхідними є ряд кроків які допоможуть вирівняти баланс сил між загальнонаціональними та регіональними елітами. Серед таких кроків можна виділити наступні: активне залучення регіональних еліт до реалізації державної політики регіонального розвитку; постійний пошук засобів комунікації з регіональними групами впливу, шляхом створення дорадчих структур; присутність регіональних еліт у інформаційному полі загальнонаціонального рівня; належний рівень локального партійного будівництва, з метою перетворення локальних партійних структур на активного актора у комунікативних процесах між центром та регіонами; підвищення рівня

¹²³ Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К. : Наш формат, 2019. С. 16.

¹²⁴ Чемекова С. В. Правляча еліта України : сутність, особливості та суперечності формування і функціонування. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса, 2002. С. 14.

міжрегіональної взаємодії на різних напрямках (культурному, бізнесовому, туристичному та ін.); побудови загальнонаціональними партійними структурами ефективної комунікативної стратегії з власними регіональними відділеннями, з метою побудови ефективної системи зворотного зв'язку¹²⁵.

Все це сприятиме налагодженню позитивної комунікації та посиленню позитивного впливу політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики.

Спроби покращити імплементацію політики повинні починатися з аналізу її розробки, яку можна вдосконалити завдяки співпраці та обговоренню між суб'єктами на вищих та нижчих рівнях управління.

¹²⁵ Тупиця О. Л. Реформа децентралізації та її вплив на стан партійної системи сучасної України. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки*. 2023. № 8. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14323>.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі було здійснено теоретичне узагальнення дослідження впливу політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики, в результаті чого сформульовано ряд узагальнених висновків, що мають теоретичне і практичне значення:

1. З'ясовано, що теоретики елітизму (Парето, Моска, Міхельс та інші) не лише запровадили поняття еліти, але й сприяли кращому розумінню соціального та політичного життя суспільства. Ключовим поняттям є «влада», і хто має владу, той є лідером суспільства. Спадковість, багатство, інтелект, організації є засобами отримання влади.

У сучасній політичній науці прийнято вважати політичною елітою меншість суспільства, що становить собою в достатній мірі самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, соціальними та політичними якостями, що бере безпосередню участь у затвердженні й здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї.

І хоча постановка проблеми політичної еліти має давню історію, сутність її полягає в поділі соціуму на тих, хто управляє, та на тих, ким управляє привілейована меншість. Що стосується власне України, то на нинішньому етапі її розвитку окремі вчені, наприклад, В. Полохало, говорять про так звану «псевдоеліту». Поділяючи цю думку, ми вважаємо, що це явище має більш детально аналізуватися на регіональному та місцевому рівні, оскільки еліта в своєму формуванні, позиціонуванні та за виявленням індексу ефективності має спершу проявитися на регіональному та місцевому рівні. Лише з урахуванням її здатності до управління можливий так званий «перехід» до більш високого рівня управління.

2. Дослідження особливостей формування політичної еліти в Україні в історичному контексті зумовлює необхідність врахування контексту

демократичних змін, а також впливу середовища – історичних, культурних, національних чинників, особливостей політичного режиму, кон'юнктурних та ситуативних впливів. Зокрема, було вивчено праці відомих українських науковців, які виокремили значення політичної еліти в історії України. Осмислення умов та характерних рис різних історичних періодів дозволило виявити особливості соціокультурного середовища, які були стимулом для трансформації та модернізації вітчизняної політичної еліти.

3. Висвітлено сутнісні характеристики політичної еліти та подано основні класифікації політичної еліти.

Сутність політичного елітизму полягає у визнанні існування обраної меншості (еліти), яка здійснює управління більшістю суспільства, будучи наділеною певними характеристиками. Виокремлення політичної еліти як окремого прошарку суспільства зумовлено наступними факторами: 1) політичною стратифікацією людей, пов'язаною зі здібностями, волею та можливостями окремих суб'єктів брати участь у професійній політичній діяльності; 2) професіоналізацією політики як окремої сфери діяльності; 3) важливістю політико-управлінських рішень у процесах функціонування політичної системи, що потребує встановлення певних привілеїв для стимулювання політичної діяльності; 4) можливістю використання владних ресурсів для задоволення своїх потреб та потреб свого оточення.

Функції еліти спрямовані на забезпечення ефективного розвитку політичної системи щодо досягнення високих стандартів суспільного життя. Водночас, успішність здійснюваних кроків зумовлюється високим рівнем внутрішньоелітної консолідації, спрямованістю на задоволення потреб громадян.

Встановлено, що кількісний вимір політичної еліти може бути визначений по-різному – від декількох тисяч високопосадовців до декількох десятків осіб, які приймають важливі політичні рішення, контролюють більшість ресурсів держави і впливають на суспільні настрої українців, а також на міжнародний імідж нашої держави у світі. Також визначено, що всередині

будь-якого елітарного кола, в тому числі на рівні держави, присутня своя внутрішня структура й ієрархія, які необхідно враховувати, досліджуючи, зокрема, нове покоління українського політикуму.

В соціумі існує так звана статусно-рольова сітка, тобто закріплена система статусів та ролей, що визначають правила поведінки та взаємодії, а також санкції відносно порушників. Вона включає елітні групи різних сфер діяльності (політичну еліту, економічну, військову, культурну і т.д.), які мають доступ до процесів прийняття стратегічних рішень, здійснення управлінських функцій та володіють необхідними ресурсами.

Статусно-рольова сітка існує на всіх рівнях реалізації владних повноважень елітним інститутом: перший рівень (внутрішнє коло влади), тобто сукупність осіб, що здійснюють прийняття стратегічних рішень, визначають вектори розвитку політичної системи; другий рівень – це представники політико-урядової еліти, які виконують важливі функції в системі державного управління, правлячій чи опозиційній партіях; третій рівень – суспільно-господарська еліта, яка покликана переставляти інтереси різних груп у першому колі влади; четвертий рівень – коло груп інтересів та тиску; п'ятий рівень – регіональна та місцева еліта.

4. Виявлено особливості трансформаційної динаміки політичної еліти у процесі демократичних перетворень сучасної України. Огляд загальних тенденцій та закономірностей становлення політичної еліти України у роки незалежного розвитку дозволив визначити особливості, що впливають на процес державотворення. Серед них ціннісна неоднорідність акторів: представників комуністично-бюрократичної еліти (зберігається вплив та досвід номенклатурної правлячої еліти); колишніх дисидентів та національної інтелігенції як нової і водночас слабкої еліти; олігархів; несистемних лідерів. Олігархізація стала домінуючою тенденцією, що призвело до вибудовування корупційної слабкої держави.

Українські політичні інститути пройшли тривалий період еволюції з 1991 по 2014 рік, який включав як періоди стабільного розвитку, так і часи

відсутності необхідних змін. Події Помаранчевої революції 2004 року були знаковими, проклавши шлях до формування оновлених політичних еліт, орієнтованих на державотворення і консолідацію української нації. Однак через сильні внутрішні протиріччя, сильну опозицію та відсутність структурованих реформ, спрямованих на майбутнє, реалізація демократичних програм і лібералізація суспільного життя були досить фрагментарними, а зміни політичних течій – хаотичними: часто визнані суспільством політики переходили в іншу партію, де продовжували будувати свою кар'єру на інших політичних гаслах та ідеях.

Найбільш значні зміни в політичному житті України та політичних елітах відбулися після Революції Гідності та початку російського вторгнення до Криму в 2014 році. Анексія півострова та початок військових дій у східних регіонах України продемонстрували необхідність системних змін у політичній організації суспільного розвитку. Початок війни поставив Україну перед потужними викликами, вирішення яких вимагало негайного перегляду як внутрішньої, так і зовнішньої політики. У зв'язку з цим відбулися зміни політичних еліт, частина з яких (комуністичні та проросійські сили) були офіційно заборонені. Поява нових демократичних сил та коаліцій дала потужний поштовх політичному життю.

5. Окреслено вплив політичної еліти на формування та реалізацію публічної політики в умовах російсько-української війни.

Війна росії проти України, яка почалася ще у 2014 р. як локальна, а 24 лютого 2022 р. перетворилася на широкомасштабну, є важливим чинником формування не лише демографічного, а й політичного покоління в Україні. Як це не жахливо звучить, але саме Україна у XXI столітті стала театром бойових дій такої інтенсивності, якої Європа не знала з часів Другої світової війни. Відповідно, можна з певністю говорити про те, що зараз в Україні формується нове покоління – «покоління війни». До нього відносяться не лише народжені у цей час, не лише учасники бойових дій та ті, хто пережив жахи окупації і військових дій, а й люди інших вікових груп і набутого досвіду війни (члени

родин загиблих, зниклих безвісти та полонених, цивільне населення віддалене від прямих бойових дій, українські біженці за кордоном тощо). Не є винятком і український політичний клас. Зазвичай політики – це відносно невелика спільнота, яка, втім, не тільки і не стільки сприймає існуючі ціннісні орієнтири, а й та меншість, яка визначає природу і суть змін та підштовхує до них решту суспільства. Втім, в умовах війни в Україні склалися певні умови, коли часто суспільство спонукає політичний клас до змін, а не навпаки. Таким чином, російсько-українська війна створила в Україні унікальні для Європи XXI століття умови формування нового політичного покоління.

В цілому, агресія РФ проти України призвела до активних трансформацій у політичних структурах України, створивши нові можливості для розвитку держави та політичних структур. Трансформації в державному управлінні, зростання ролі громадянського суспільства та міжнародної підтримки, позитивний вплив децентралізації, силових структур, зміцнення національної ідентичності стали важливими елементами політичного життя та формування нових структур. В результаті відбулася трансформація політичних еліт, частина з яких була заборонена, а також виникли нові демократичні коаліції, які поживали політичне життя. Військово-політичні виклики змусили Україну провести реформи, спрямовані на підвищення ефективності державного управління та національної безпеки. Це включало модернізацію Збройних сил, реформу поліції та створення нових органів (Служба Головнокомандувача). Активні громадяни відіграли важливу роль у стабілізації воєнно-політичної ситуації та впровадженні реформ. З іншого боку, інституційна підтримка з боку провідних європейських країн та інших лідерів демократичного світу сприяла економічним і політичним реформам. Військова агресія Росії також сприяла зростанню патріотичних настроїв й переосмисленню національної ідентичності. Це включало популяризацію української культури, історії і мови, що вплинуло на політичне життя та появу нових патріотичних еліт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки / пер. з франц. Г. Філіпчука. Київ : «Юніверс», 2004. 393 с.

2. Афонін Е. А., Крюков О. І. Проблеми становлення політико-управлінської еліти в перехідних суспільствах (деякі підсумки 2007 року). *Сучасна політика. Політики і політологи про неї*. Київ : ІПіЕНД, 2008. Вип. 12. С. 25-33.

3. Баранцева К. К. Еліта як духовно-інтелектуальний феномен (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис... канд. філос. наук : 09.00.03 / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. К., 2001. 20 с.

4. Вишенський І. Твори. К. : Дніпро, 1986. 247 с.

5. Вовканич С. Еліта – найбільш конвертована валюта. *Віче*. 1997. № 5. С. 123-124.

6. Гошовська В. Еліти в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ століття) : конспект лекції освітнього ступеня «Магістр» за спеціальністю 281 – Публічне управління та адміністрування, освітня програма «Парламентаризм та парламентська діяльність». Київ : ННПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. 23 с.

7. Грабовська І., Настояща К., Талько Т. Роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України (300-річчю від дня народження Григорія Сковороди присвячується). *Українознавчий альманах*. 2022. Випуск 31. С. 72-81.

8. Грабовська І. М. Сучасне вітчизняне та закордонне українознавство в реаліях війни путінської неоімперії проти України. *Україна в контексті соціогуманітарних викликів сучасності : історичний досвід та перспективи*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). 17 травня 2022 року. Переяслав, 2022. С. 72-74.

9. Грабовський Сергій. Чи мали б українські нардепи воювати на фронті?
URL: <https://day.kyiv.ua/uk/blog/polityka/chy-maly-bukrayinski-nardepy-voyuvaty-na-fronti>.
10. Грибовська М. Формування націєтворчих ідей серед української діаспори (Д. Донцов, В. Липинський). URL: http://fs-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/17_2015/5.pdf.
11. Гурик М. І. Концепція еліти В. Липинського : аналіз і перспективи.
URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/20261/1/Концепція%20еліти%20В.%20Липинського%20аналіз%20і%20перспективи.PDF>.
12. Даль Роберт А. Демократія та її критики / Лупішко М., Лупішко О. (пер. з англ.). Х. : Вид. група «РА – Каравела», 2002. 440 с.
13. Демченко О. А. Групи інтересів в засобах масової інформації : вплив на політичний процес в Україні : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетровськ, 2007. 20 с.
14. Дзюба І. На «еліту» надійся, а сам не плошай. *Національна безпека і оборона*. 2003. № 9 (45). С. 36-38.
15. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич : Відродження, 1991. 341 с.
16. Донцов Д. Націоналізм. Вінниця : ДП ДКФ, 2006. 232 с.
17. Журавський В. Політична еліта України : теорія і практика трансформації / В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко. К. : Логос, 1999. 283 с.
18. Зеленько Г. І. Політична система та політичний режим : пошук ліків від вірусу самознищення. *Національна єдність у конкурентному суспільстві* : аналітична доповідь за ред. О. М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. С. 7-49.
19. Історія політичної думки : підручник / за заг. ред. Н. Хоми. Львів : «Новий світ-2000», 2016. 1000 с.

20. Ковалевський В. О. Політична еліта в системі регіональних інформаційних інтеракцій у сучасній Україні. *Еліти і цивілізаційні процеси формування націй*. Київ : ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006. С. 501-513.

21. Козловська Л. В. Порівняльний аналіз формування української політичної еліти на зламних етапах ХХ століття (кінець 10-х і 90-і роки). Автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. Одеса, 2000. 22 с.

22. Корнієвський О. Громадянське суспільство та правляча еліта : проблеми взаємовідносин у сучасній Україні. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3 (32). С. 115-125.

23. Коротков Д. С. Політична еліта України : становлення та розвиток у виборчому процесі : монографія. Х. : Вид. ХНЕУ, 2012. 212 с.

24. Кочубей Л. О. Політична еліта та політичний клас у сучасній політології. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kochubei_politychna.pdf.

25. Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. Київ : НАДУ, 2006. 252 с.

26. Лавренко О. Трансформація суспільства і концепція «кругообігу еліт». *Українська еліта та її роль в державотворенні* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (18-19 травня 2000 р.). К., 2000.

27. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. *Філософія політики* : *Хрестоматія* : у 4 т. / Авт.-упоряд. В. П. Андрущенко (кер.) та ін. К. : Знання України, 2003. Т. 3. С. 91-106.

28. Липинський В. К. Національна аристократія. *Консерватизм* : *Антологія* / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К. : Смолоскип, 1998. 598 с.

29. Липинський В. Релігія і церква в історії України. Львів : Дружина, 1933. 133 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lypynskyi_Viacheslav/Relihiia_i_tserkva_v_istorii_Ukrainy.pdf.

30. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методологічні завваги). Лисяк-Рудницький І. П. *Історичні есе* : в 2 т. Київ : Основи, 1994. Т. 1. 554 с.
31. Лопушинський І. П. Формування української політико-управлінської еліти : сучасний погляд на проблему. *Актуальні проблеми державного управління*. 2010. № 1. С. 22-30.
32. Макаров А. Світло українського Бароко. К., 1994. 286 с.
33. Міхельс Р. Соціологія політичної партії в умовах демократії. URL: <https://ibib.ltd.ua/mihels-sotsiologiya-politicheskoy-partii.html>.
34. Міхновський М. Самостійна Україна. Аугсбург : Український патріот, 1948. 32 с.
35. Міхновський М. Profession de foi молодих Українців. *Правда*. Львів : НТШ, 1893. Т. 16-19. Вип. 47-58. С. 201-207.
36. Наконечний А. Роль національної еліти у ствердженні ідеї свободи у творчості Миколи Міхновського. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/42_2022/13.pdf.
37. Нове покоління українського політикуму в умовах війни та повоєнних суспільних трансформацій : матеріали круглого столу (Київ, 15 листопада 2022 р.) / За наук. ред. Ю. Ж. Шайгородського, С. Л. Чуніхіної; Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ : Талком, 2022. 36 с.
38. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. Нью-Йорк, 1965. 158 с.
39. Пилипенко В. Є., Привалов Ю. О., Ніколаєвський В. М. Владна еліта у контексті суспільного розвитку. Київ : ПЦ Філіант, 2008. 158 с.
40. Постоловська О. О. Політико-культурні особливості трансформації політичної еліти сучасної України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. К., 2019. 220 с.

41. Равлик І. О. Консолідуюча роль політичної еліти у перехідному суспільстві. *Гілея : науковий вісник : Збірник наукових праць*. Київ : ВІР УАН, 2011. Випуск 48. С. 549-553.

42. Рудич Ф. Політичний клас (правляча еліта : її місце і роль в утвердженні незалежності української держави). *Наук. зап. ІПіЕНД*. 2007. Вип. 36 : Курасівські читання. С. 265.

43. Сковорода Григорій. Повне зібрання творів : у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. К. : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.

44. Сучасні рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів Григорія Сковороди : колективна монографія / за заг. ред. к.ю.н. Д. С. Луніна. Полтава : 2022. 360 с.

45. Тупиця О. Л. Реформа децентралізації та її вплив на стан партійної системи сучасної України. *Вісник ДонНУ імені Василя Стуса. Сер. : Політичні науки*. 2023. № 8. URL: <https://jvestnik-politology.donnu.edu.ua/article/view/14323>.

46. Формування й оновлення політико-управлінської еліти в сучасній Україні : зб. наук. пр. / за заг. ред. М. І. Пірен. К. : Вид-во НАДУ, 2005. 204 с.

47. Франко І. Зібрання творів у двадцяти томах. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1955. Т. 16. 468 с.

48. Фромм Е. Втеча від свободи / перекл. з англ. М. Яковлева. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 288 с.

49. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К. : Наш формат, 2019. 608 с.

50. Хорішко Л. С. Інституціоналізація еліти в процесах модернізації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – «Політичні інститути та процеси». Запоріжжя, Львів, 2019. 459 с.

51. Чемекова С. В. Правляча еліта України : сутність, особливості та суперечності формування і функціонування. Автореферат дисертації на

здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Одеса, 2002. 17 с.

52. Чирка Л. Г. Елітарна особистість у філософії Григорія Сковороди і Дмитра Донцова. URL: https://www.libr.dp.ua/text/grani_2012_9_7.pdf.

53. Чупрій Л. Особливості становлення геополітичної суб'єктності України в умовах глобалізації. *Геополітика України : історія і сучасність* : зб. наук. пр. Ужгород : ДВНЗ УжНУ, 2020. Вип. 2 (25). С. 29-40.

54. Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парохонська О. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь. № 10. Київ, 1998. 92 с.

55. Шульський М. Г. Іван Вишенський в оцінці Івана Франка : монографія. Львів, 2016. 256 с.

56. Ямчук П. Філософська рецепція духовного феномену Івана Вишенського Д. І. Чижевським (контекст постмодерної актуалізації вітчизняного християнсько-консервативного ідеалу XVI – XVII ст.). *Наука. Релігія. Суспільство*. 2012. № 1.

57. Ямчук П. Християнський консерватизм : дух, епоха, людина. Луцьк : Терен, 2005. 316 с.

58. Brooks David. Bobos in Paradise : The New Upper Class and How They Got There. URL: <https://www.scribd.com/document/37401284/les-bobos>.

59. Burnham J. The Machiavellians. Defenders of freedom. Putnam & Co, London, 1943.

60. Chorna Oksana, Pleines Heiko. Ukraine's Political Elites : Composition and Changes from 1992 to 2023. URL: https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/97089/ssoar-ukrainad-2024-7-chorna_et_al-Ukraines_Political_Elites_Composition_and.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-ukrainad-2024-7-chorna_et_al-Ukraines_Political_Elites_Composition_and.pdf.

61. Evans P. B. Predatory, Developmental, and Other Apparatuses : A Comparative Political Economy Perspective on the Third World State. *Sociological Forum*. 1989. № 4 (4). P. 561-587.
62. Freuhd Z. Dus Elitproblem in der modernen Politische Bildung. Munchen : [s. n.] 1954. Heft. 46.
63. Ganey V. I. Post-communism as an episode of state building : A reversed Tillyan perspective. *Communist and Post-Communist Studies*. 2005. № 38 (4). P. 425-445.
64. Kudelia S. The sources of continuity and change of Ukraine's incomplete state. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. № 45 (3/4). P. 417-428.
65. Michels Robert. Political Parties. New York: Free, 1966.
66. Mosca G. On the Ruling Class. In Parsons T., In Shils E. In Naegele K. D. & In Pitts J. R. *Theories of society*. Foundations of modern sociological theory. 1961. P. 598-602.
67. Mosca Gaetono. The Ruling Class. New York: McGraw Hill, 1939.
68. Page E. C., Wright V. Bureaucratic Elites in Western European States. A comparative analysis of Top Officials. Oxford: Oxford University Press, 2003.
69. Pareto Vilfredo. The Mind and Society. A Treatise on General Sociology. New York: Dower, 1935.
70. Pareto Vilfredo. The Rise and Fall of the Elites : An Application of Theoretical Sociology. New Jersey: The Bedminister Press, 1968.
71. Salvemini G. Democracy and dictatorship. *Harvard Graduates' Magazine*. 1934. June. P. 280-305.
72. Toffler A. The Third Wave. New York: William Morrow and Company, Inc., 1980. 544 p.
73. Zadorozhna O. Clientelism and Land Market Outcomes in Ukraine. *Eastern European Economics*. 2020. № 58 (6). P. 478-496.